

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES and TREATISES

UDC 930.85(=163.41)(497.6 Sarajevo)
UDC 929.52JEFTANOVIC
https://doi.org/10.18485/ms_zmsi.2021.103.1
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД

Проф. др ЈЕЛЕНА БОЖИЋ
ЈНУ Институт за заштиту и екологију Републике Српске
Видовданска 43, Бања Лука, Република Српска
Босна и Херцеговина
Е-адреса: jbozic2013@gmail.net

КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКО НАСЉЕЂЕ
САРАЈЕВСКЕ ПОРОДИЦЕ ЈЕФТАНОВИЋ

САЖЕТАК: Предмет истраживања презентованих у овом раду је допринос породице Јефтановић културно-историјском развоју Сарајева. С великим материјалним богатством, друштвеним угледом и утицајем, чланови ове породице заузимали су истакнуте друштвене положаје у турско, аустроугарско и доба Краљевине СХС / Југославије, остварујући снажан утицај на национално-политичке интеграцијске процесе свога времена у Сарајеву и Босни и Херцеговини. Истраживање спроведено методологијом историјских наука, базирано на архивској грађи, посебно оновременој дневној и периодичној штампи, као и публикованим дјелима, омогућило је сагледавање и валоризацију мјеста и улоге најистакнутијих чланова породице Јефтановић у културном памћењу Сарајева и Босне и Херцеговине.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: породица Јефтановић, Сарајево, Срби, култура, историја, насљеђе

Међу првим богатим, угледним и утицајним српским трговачким и посједничким породицама, које су у културно-историјском насљеђу Сарајева оставиле неизбрисиве трагове, налази се породица Јефтановић, чији се родоначелник Хаџи Петар оvdје населио у другој половини XVIII вијека. И у тешким социјалним и економским приликама турског доба, чланови породице Јефтановић стекли су велико богатство и висок друштвени статус, захваљујући способности за различите облике исплативог пословања и породичним везама са угледним и имућним сарајевским породицама.

У новим друштвеним и политичким условима насталим након аустроугарске окупације Босне и Херцеговине 1878. године, породични послови су проширени и капитал значајно увећан, што је свој видљив израз имало и у

изградњи европског Сарајева. Изразит је био и културни и друштвено-политички утицај и углед породице Јефтановић. Манојло и његови синови Димитрије и Глигорије посебно су били значајни као покретачи и носиоци национално-политичких интеграцијских процеса Срба у Босни и Херцеговини. И њихови насљедници Душан, Александар и Здравко Јефтановић оставили су видљив траг у културно-историјском наслеђу у периоду аустроугарске управе и Краљевине СХС / Југославије.

ХАЦИ ПЕТАР ЈЕФТАНОВИЋ (1750–1830)

Породица Јефтановић поријеклом је из долине ријеке Пиве. Средином XVIII вијека досељавају се у Тузлу, одакле се Петар Јефтановић, родоначелник ове угледне сарајевске трговачке породице, са супругом Јованком (1758–1815)¹ преселио у Сарајево², гдје им је 1791. године рођен син Манојло, један од највећих сарајевских трговаца и његов најугледнији и најутицајнији грађанин у XIX вијеку. У периоду када још није стекао богатство и иметак ходочастио је у Свету земљу,³ о чему свједочи и натпис на споменику породичне гробнице „Поклоник Петар”.⁴ У граду је био познат и као „Хаџи Петар Тузло”.

МАНОЈЛО ЈЕФТАНОВИЋ (1791–1878)

Манојло Јефтановић био је најугледнији сарајевски велетрговац у вријеме када је градска трговина доминантно била у рукама Срба и Јевреја.⁵ Отац Петар научио га је читању и писању и упутио у трговачке послове. Поред наслијеђеног имања, стекао је и сâм за оно време велико богатство. Оженио се први пут Дашом, кћерком хаџи Које Стефановића, а друга му је супруга била Анђелија рођ. Сршкић (1805–1860). Имао је три сина – Перу (?–1855), Димитрија (1826–1890) и Глигорија (1841–1927), те двије кћери – Мару, која се удала за Јову Деспића, у чувену и богату сарајевску трговачку породицу, и Јелку, удату за богатог сарајевског трговца Ристу Хаџи Ристића, који је са својим братом имао трговине у Бечу.⁶

¹ Податак с надгробног споменика (Гробље „Баре”, Сарајево, поље П 12, ред 12, бр. 27).

² Владислав Скарић, „Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације”, *Изабрана дјела I*, „Веселин Маслеша”, Сарајево 1985, 161.

³ *Нови Требевић: велики српски илустрирани календар у Босни и Херцеговини за јодину пролећу 1893*, Сарајево, 2 (1893), 115 (даље: *Нови Требевић*).

⁴ Податак с надгробног споменика (Гробље „Баре”, Сарајево, поље П 12, ред 12, бр. 27).

⁵ „ЋДимитрије Јефтановић (Читуља)”, *Босанска вила* 8 (1890), 113; Поред њега, међу најјачим трговачким породицама били су и Хаџи Ристини синови, синови Николе Деспића, Ристо Трифковић, Алекса Јелић и др. (В. Скарић, н. д., 229).

⁶ М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српском народу*, Београд 1888, 775; Хаџи Ристић био је сарајевски трговац и члан школског одбора изабраног фебруара 1869. године, али је, успротививши се Сафет-паши, морао напустити Сарајево. Преселио се у Беч, гдје је отворио трговину. *Јавор* 47 (1886) у: Todor Kruševac, „Srpska realka – gimnazija u Sara-

Манојло је самостално почео пословати 1815. године, када је вјероватно и купио хан „на Вароши”. У овом старом дијелу Сарајева углавном су становали и пословали Срби. Хан је саграђен након великог пожара 1697. године⁷, од тврдог материјала, са смјештајним капацитетом од 150 гостију и 40 коња.⁸ Према историјским изворима, Манојло је 1852. године сигурно био власник овог хана,⁹ а након његове смрти, хан су наслиједили синови Димитрије и Глигорије.

Манојло је трговао овцама, вуном и кожом. Крзно лисице куповао је у Босни, а осталих животиња у Србији, Осијеку, Пешти, Бечу, Италији, а нарочито у Лајпцигу. Коже је продавао у Пешти и Бечу.¹⁰ „У она времена кад се колима путовало до Вуковара, а онда тек лађом до Беча, кад се у другим колима морала возити храна за четрнаест дана, кад су путеви били у ужасном стању, а лична и имовинска сигурност испод нуле, значило је ово трговање велику одважност”.¹¹ У Сарајеву је тада ћурчијски еснаф био најзначајнији,¹² са преко 40 занатских радњи и трговина, углавном у власништву Срба. Готови производи извозили су се трговачким караванима у Цариград и другдје у Турску, уз годишњи промет од чак 300.000 дуката.¹³ Неколико трговачких радњи Манојло је имао и у Ташлихану.¹⁴ У његовом власништву је, према према „Нацртима” и „Прегледу власника” инж. Чернија¹⁵ из 1889–1890. године, на јужној страни спрата Ташлихана био дућан бр. 145, површине 19,07 м², а у сувласништву дућани бр. 143 са Адолфом Клајном (20,29 м²) и бр. 146 са породицом Фадил-паше (вјероватно Фадилпашећи), површине 24,02 м².

јеву”, *Glasnik arhiva i društava arhivskih radnika Bosne i Hercegovine* 3 (1963), 115; даље: Т. Кркушевац, „Srpska realka – gimnazija u Sarajevu”. Налазимо га у списку добровољних прилога о Светосавској бесједи у Брчком 1890, са највећим прилогом од 20 фор. „Исказ”, *Сарајевски лист* 32 (19. март 1890), 3; Ристов брат, Коста Хаџи Ристић (1845–1870) бавио се историјско-етнографским истраживањима. У *Даници* и *Мајици* објављивао је чланке из босанске прошлости, народне пјесме и приповијетке, путописе и љетопис *Босански дођађаник*. Српско учено друштво у Београду постхумно је 1873. године издало *Српске народне пјесме, ћркушеване њо Босни. Збирка Косије Х. Ристића* (М. Ђ. Милићевић, н. г., 774–775).

⁷ Принц Еуген Савојски (1663–1736) у Аустројско-турском рату крајем 1697. године опљачкао је и готово до темеља спалио град, који се од тога споро и тешко опорављао.

⁸ Hamdija Kreševljaković, *Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1957, 81, 87–88.

⁹ Kl. Božić, *Slike iz Bosne*, *Vienac* 26 (17. srpnja 1869), 456; Alija Bejtici, *Ulice i trgovi Sarajeva*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1973, 87–88; *Нови Требевић* 2 (1893), 115–119.

¹⁰ Дим. Глигорић, „Како је Манојло Јефтановић текао”, *Босанска вила* 10 (1895), 154.

¹¹ Данило Димовић, „Из мојих успомена”, *Правда*, 2360–2863 (8–11. априла 1939), 2.

¹² Улице на Башчаршији у којима су били ови дућани и данас носе називе Велики и Мали Ћурчилук.

¹³ В. Скарић, н. г., 229.

¹⁴ Ташлихан је саграђен између 1540. и 1543. године уз Гази Хусревбегов безистан као караван-сарај, али је углавном служио за трговину. Дијелећи судбину Чаршије, хан је у више наврата горио, а након пожара 1831. године је проширен. У великом пожару 1879. године толико је страдао да више није поправљан, а његови су остаци конзервирани (Hamdija Kreševljaković, „Naši bezistenî”, *Naše starine*, Sarajevo 1954, 237; Н. Крешевлјаковић, *Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini*, 84).

¹⁵ Josef Czerny (1850–1919) био је од 1884. године градски мјерник у Сарајеву („Из сарајевског градског вијећа”, *Сарајевски лист* 107, 20. септембра 1884, 3); а од 1910. године је у Бироу за градство Земаљске владе за БиХ. *Бошњак, Календар за њосију 1910. годину*, Земаљска штампарија, Сарајево 1910, 6.

Дућан бр. 144, површине 19,22 м², наведен је као сувласништво Менте Узћуплије и „М. Јефтановић Дим.“, односно његовог сина Димитрија.¹⁶ Посебно добру пословну сарадњу Јефтановићи су имали са сарајевским Јеврејима, Хаџи Ристићима и другим Србима, који су такође имали своје комисионе радње у Бечу.¹⁷

Синове је рано увео у трговачке послове. У првој половини 1848. године најстаријег сина Петра – Перу послао је у Беч, гдје му је отворио комисиону радњу.¹⁸ Након што је октобра 1855. Перо умро,¹⁹ трговином су наставили да се баве синови Димитрије и Глигорије, који ће као велетрговац и посједник постати најбогатији Срби свога времена у Босни и Херцеговини.

Његови веома добри односи са турским властима омогућили су му обострано успјешно пословање, истакнут друштвени положај као коцобаше – изабраног представника у заштити права православног народа.²⁰ За активно дјеловање у својству члана Вилајетског сабора (Идаре мецлис), султан Абдул Азиз га је 1867. године одликовао Орденом реда Мецидије петог степена.²¹ Историчар Тодор Крушевац то објашњава тиме да су сарајевски велетрговци „у корумпираним турским чиновницима нашли ослонац за брже богаћење и акумулисање капитала“.²² Александар Ф. Гилфердинг, руски историчар, слависта и први конзул у новоотвореном руском конзулату у Сарајеву (1857–1858),²³ у свом путопису из 1857. године наводи да су православни трговци створили „трговачку касту коју покреће само лични и кастински егоизам“. Они су, по њему, уз ријетке изузетке, „ћифте и ситничари“, који су дио свога капитала пласирали дајући новац на зајам „по три процента мјесечно сигурним и поузданим дужницима, а по шест или осам процента непоузданој клијентели“.²⁴ Иако „једини слој који би био у стању да се

¹⁶ Vera Štimac, Samija Sarić, „Gazi Husrev-begov bezistan i Tašlihan u Sarajevu, 1889–1890“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XXI–XXII, Sarajevo 2003, 95–118.

¹⁷ Исто, 230.

¹⁸ Пословођа је био Тано Радовић из Сарајева (В. Скарић, *н. г.*, 225).

¹⁹ В. Скарић, *н. г.*, 230.

²⁰ Коцабаша (тур. kocabaşı) – првак, старјешина (Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 5. izdanje, „Svjetlost“, Sarajevo 1985, 411); Након што је ферманом султана Абдул Азиза 13. маја 1865. године укинута Херцеговачки ејалет и формиран јединствен Босански вилајет, донесен је Вилајетски устав и реорганизована управа. Вилајетом је управљао валија, који је уједно био и предсједник Вилајетске скупштине (Идаре мецлис) с надлежностима у грађанским, финансијским и спољним пословима, те у пољопривреди и јавним радовима (В. Скарић, *н. г.*, 249).

²¹ „Вучковићу се у његовој туркофилској и конзервативној политици подржавања опстанка Турског царства и јединствене Босне и Херцеговине у потпуности придружио сарајевски коцобаша Манојло Јефтановић [...] Ваљда је цар ову честиту господо украсио редом, што су се заузимали за народ!“ („Из Сарајева пишу ‘Napredku’“, *Narodne novine* 15, 18. сјећња 1867, 3). Орден Мецидије, којега је установио султан Абдул-мецид, имао је четири златна и пети сребрни степен. Орден III степена је од султана Абдул Хамида 1896. године добио и Никола Т. Кашиковић (1861–1927), уредник *Босанске виле* од 1887. године, а од 1889. до забране рада 1914. и власник, који се на насловној страници листа потписивао са „Витез ордена Мецидије трећег степена“.

²² Т. Крушевац, „Srpska realka – gimnazija u Sarajevu“, 103.

²³ В. Скарић, *н. г.*, 244.

²⁴ Према савременим истраживањима базираним на изворној архивској грађи, Јефтановић је самовољно одређивао каматне стопе, које су биле много ниже у односу на ове

брине о општем добру, о друштвеном напретку и о просвјетљивању народа у Босни – стоји на страни завојевача и помаже му свим силама у пљачкању сиромашних, напаћених и застрашених сељака. На сваком кораку, и у ситним акцијама и у крупним потезима, ова каста самоувјерено истиче своје одвратно и похлепно туркофилство. Ето до чега доводи психологија касте и тежња за профитом”.²⁵ За Манојла Јефтановића је записао да је „најбогатији сарајевски капиталиста, босански Ротшилд, арбитер читавог сарајевског православног друштва”.²⁶ Слични су били и ставови Гиљфердингове сараднице у прикупљању српске усмене традиције Хаџи Стаке Скендерове (1831–1891),²⁷ према „незаситости православних трговаца и свештеника”, који не брину о тешком положају потлаченог православног народа.²⁸

Негативне ставове према Манојлу налазимо у новинском извјештају о нападу групе муслимана на православни народ, на јутрење другог дана Васкрса 1865. године, где се наводи да је „нови коџа-паша Манојло Јефтановић тек пред вече пошао к везиру”²⁹ да то пријави и затражи заштиту. И у извјештају о нападу неколико десетина муслимана на православне вјернике на Васкрс 1. маја 1867. године, критикује се Јефтановић „и њему подобни” јер су у власти само формално, одобравајући некада и „турска закључења против својих једновјерника”.³⁰ У неким историјским текстовима наводи се да „оно мало кршћана који су у суду због непознавања закона и језика, те страха који имају од Турака не значе ништа и толико пута би било боље да их нема”.³¹ Описујући пријем Манојла и још неколико првака Сарајевске православне црквене општине у Меџлису код Риџа-ефендије, који им „није

Гиљфердингове наводе. За домаће становништво износиле су 2% за три мјесеца, а за стране трговце 1% мјесечно (Hana Younis, „Veletrgovac kao kreditor”, *Prilozi* 42, 2013, 87).

²⁵ Александар Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Сјарај Србији*, „Веселин Маслеша”, Сарајево 1973, 71–73.

²⁶ А. Гиљфердинг, *н. г.*, 73.

²⁷ Хаџи Стака је 1858. основала Српску приватну женску основну школу у Сарајеву, „на Вароши”, која је радила до краја турске управе. Гиљфердинг јој је издејствовао значајну финансијску помоћ из Русије, између осталих и од руске царице Марије. Имала је помоћ и турских власти. Са знањем турског језика стекла је „част и повјерење код виших османлијских кругова у Сарајеву, тако да је њена ријеч важила више него иједног Србина Сарајлије”. Уз дозволу и помоћ тадашњег валије Велуидин-паше отворила је и ову школу, коју су од 1862. године почеле похађати и дјевојчице осталих вјера, међу којима и кћери валије Топал Осман-паше, његових савјетника и чиновника. Залагањем Осман-паше код султана школа је добијала 600 гроша мјесечно, што је доласком Сафет-паше повећано на 1.000 гроша. А када је 1870. кренула на поклоничко путовање у Свету земљу, „одсједне у конацима свога узвишеног пријатеља и поштоваоца Топал Осман-паше. Он јој изрази код султана Азиса аудијенцију и путни трошак 10.000 гроша”. Након што је 1878. године школа престала са радом, Стаку и њену мајку код себе је примила, издржавала и сахранила племенита Мис Ирби (Алекса Ј. Поповић, „Хаџи Стака Скендерова, српска калуђерица и учитељица”, *Босанска вила* 23–24, 1903, 393–395).

²⁸ Прокопије Чокорило, Јоаникије Памучина, Стака Скендерова, *Љепојиси*, „Веселин Маслеша”, Сарајево 1976, 231.

²⁹ „Bosna”, *Narodne novine* 120 (26. svibnja 1865), 3.

³⁰ S. K., „O pokolju sarajevskom”, *Narodne novine* 110 (13. svibnja 1867), 2–3.

³¹ Fra Paškal Buconjić, „Glavni uzroci ustanka kršćanskog stanovništva u Hercegovini (1875). Kratak osvrt na namete” (S talijanskog preveo i bilješkama popratio Andrija Nikić), *Croatica Christiana periodica* 8 (1981), 81.

допустио ни сјести”, извјештач закључује да „то јест начин, какав се пристоји малодушним страшивицама и немарљивцем спрам обће користи”.³²

Бечки *Novi Pozor* у чланку поводом смјене валије Шериф Осман-паше (1861–1869) наводи како је он претходно „све силе упро био, да сбаци учитеља Петрановића, и то интригом преко обћине у којој је нашао као оруђе Ем. Јефтановића и Гјоргју Бесара, а владику изпод руке [...] кукавице Јефтановић и Басара бијаху му слипо оруђе на штету и срамоту народа, јер је Петрановић најспособнији учитељ, а стекао си је неумрлу заслугу у народа сакупљивањем народних пјесама, од којих је већ 2 књиге издао, а 4 има готову за штампу”.³³ Исте новине иду и даље, оцјењујући да је Осман-паша „у меџлисе постављао он најгоре изроде свих вјерах [...] највише хрђе и кукавице или издајнице”.³⁴ Извјештавајући да је за босанског валију, пар седмица након смјењивања, поново именован Осман-паша,³⁵ „мучитељ [...] страх и трепет поштених и праведних”³⁶ за осмогодишњег владања, *Novi Pozor* наводи да је то већину грађана Сарајева узнемирило, али да су се неки и обрадовали, међу којима митрополит Дионисије и Јефтановић, који „од радости проплака” и рече „сада није ми жао умриети кад видим да се је стари ред повратио”.³⁷ Хрватски лист *Primorac* пренео је чланак из новосадске *Zasjave* да су јавном читању султановог фермана о уставним реформама, пред везировим конаком у Сарајеву 29. септембра 1876. године, присуствовали и српски ђаци, које је школски одборник Јефтановић „под мораш одвукао”, али они „нити амин, нити ејвала викнуше, него очи к земљи оборише па мислише: еј Јефтановићу још за мало и твоје и турске владе”.³⁸ Несумњиво и под притиском јавности, он „због старости, замоли тадашњу владу, да га ријешити те дужности, што му и уваже – а на његово мјесто поставе сина му, покојног Димитрију М. Јефтановића, који је опет, све до окупације, био чланом великог Идаре меџлиса”.³⁹

Историјске чињенице, међутим, говоре да је Манојло Јефтановић уживао велики углед у српском народу. Као члан а онда и предсједник Сарајевске српске православне црквене општине, помагао је школе и цркву.⁴⁰ С њим на челу сарајевски трговци средином XIX вијека омогућили су уређење српских школа и иницирали рад на одгоју дјецe у српском православном духу.⁴¹ Тако

³² „Iz Sarajeva pišu Napredku”, *Narodne novine* 150 (4. srpnja 1865), 2.

³³ „Dopisi”, *Novi Pozor* 402 (17. siječnja 1869), 1597; Након што су се, осим Јефтановића и Бесаре сви остали чланови Сарајевске црквене општине томе успротивили, Осман-паша био је принуђен да од тога одустане.

³⁴ „Dopisi”, *Novi Pozor* 419 (7. veljače 1869), 1665.

³⁵ Његово друго постављење завршило је већ 25. маја исте године (В. Скорић, *н. г.*, 262).

³⁶ Овдје треба рећи да је ћирилични *Буквар за основне школе у вилајету босанском*, штампан у Вилајетској штампарији у Сарајеву и по налогу босанског валије Шерифа Осман-паше давао се на поклон ученицима у овом вилајету, како је то на унутрашњим корицама и наведено (Јов. Фил. Иванишевић, „Српско православно школство у Босни и Херцеговини”, *Школски вјесник* 11–12, 1909, 808).

³⁷ „Dopisi”, *Novi Pozor* 431 (21. veljače 1869), 1712.

³⁸ „Viesti iz Sarajeva”, *Primorac* 123 (13. listopada 1876), 3.

³⁹ *Нови Требевић*, 2 (1893), 115.

⁴⁰ Todor Kruševac, *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, „Veselin Masleša”, Sarajevo 1978, 37.

⁴¹ Todor Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878–1918*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1960, 92.

је 1849. године у Манојловој кући са двије магазе, једном собицом и кухињом, радила српска основна школа и становао учитељ.⁴² Школа је овдје била и 1850. године, када са учитељем Ђорђем Маргетићем из Ливна почиње рад по савременијим педагошким стандардима.⁴³ Маја исте године саграђена је школска зграда, која је изгорјела у пожару, маја 1851.⁴⁴ Посебно је значајно да је 20. маја 1851. године основан фонд од сталних добровољних прилога богатих грађана за издржавање српских школа у Сарајевској општини,⁴⁵ чиме је престала обавеза родитеља да плаћају учитеља и књиге.⁴⁶ Манојло Јефтановић одмах је уплатио 1.200 фор. и наставио уплаћивати по 120 фор. годишње.⁴⁷ Као члан изабраног првог школског одбора (30. септембра 1851. године),⁴⁸ имао је утицај на осавремењавање и побољшање квалитета наставе. Тако је, на иницијативу сарајевских српских трговаца, доласком образованих учитеља из Србије, 1855. године отворена Већа грађанска школа,⁴⁹ коју је Теофил Петрановић 1864. претворио у реалку,⁵⁰ „по програму и нивоу [...] изнад основног образовања а испод тадашњих средњих школа у сусједним земљама”⁵¹ За помоћ овој школи цар Наполеон III одредио је 300 франака годишње.⁵² Због развијених трговачких веза са иностранством, а нарочито с Бечом и Трстом, трговци су утицали на наставни план школе, који је садржавао учење њемачког⁵³ и италијанског језика, као и „трговачке рачунице”, школа се до 1864.

⁴² Ј. Ф. Иванишевић, н. д., *Школски вјесник*, 8–10 (1909), 510–511; Пожар у Сарајеву 9. августа 1879. уништио је и дио архива Српске општине, тако да су подаци о почецима и развоју српских школа у Сарајеву непотпуни („Споменица приликом освећења темеља нове српско-православне основне мушке и женске као и више дјевојачке школе у Сарајеву 22. септембра (4. октобра) 1897.”, *Босанско-херцеговачки источник* 10, 1897, 396–399).

⁴³ За преустројство српских школа у складу с начелима модерне педагогије нарочито су били заслужни Шпиро Рајковић, Симо Самоуковић и Константин Петровић (Исто, 397).

⁴⁴ „Сарајлије се повезаше између себе и подигосе нову зграду за 14.000 гроша. То је иста зграда у којој се данас налази 'Просветина' штампарија” (М. Боројевић, „Пре 400 година основана је прва школа у Сарајеву”, *Време*, 5366, 21. децембра 1936, 6).

⁴⁵ Ј. Ф. Иванишевић, н. д., *Школски вјесник*, 11–12 (1909), 810.

⁴⁶ У „Огласу” постављеном у цркви наведено је да ће од тада „моћи сваки родитељ у школу шиљати своју дјецу без да ће морати учитељу мјесечине плаћати – него само ако и уколико му стање допушта да драговољно штогод на ово наше велико и корисно дјело у Фонд школски допринесе” (Ј. Ф. Иванишевић, *Школски вјесник* 8–10, 1909, 510); Владислав Скарић наводи да су „у вријеме даскала Симе и Миће родитељи давали учитељу за свако дијете недјелно (можда мјесечно) по грош или цванцику – не сјећам се добро – а дјеца су зими свако јутро носила у школу по једну цјепаницу за огрев” и додаје: „ипак са приличном сигурношћу могу тврдити, да су учитељи имали вазда сталну плаћу од општине, али уз општинску плаћу добивали су учитељи још за свако дијете од родитеља мјесечно нешто у новцу (можда по један грош); за сиромашну дјецу давала је општина”. Даље наводи да је за год. 1839/40. плата даскала Симе и Миће била по 720 гроша (Влад. Скарић, „Српско–прав. основна школа у Сарајеву. Један прилог за њезину историју”, *Источник* 5, 1902, 112).

⁴⁷ Т. Крушеvac, „Srpska realka – gimnazija u Sarajevu”, 94.

⁴⁸ Ј. Ф. Иванишевић, н. д., *Школски вјесник*, 8–10 (1909), 810; В. Скарић, н. д., 231.

⁴⁹ „Први професор на њој би Александар Шушкаловић. Други професор био је Јован Димовић, који је почео да предаје и гимназијске предмете” (М. Боројевић, н. г., 6).

⁵⁰ Исто; В. Скарић, н. д., 251.

⁵¹ Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878–1918)*, Sarajevo 1972, 24.

⁵² М. Боројевић, н. г., 6.

⁵³ Црквено-школски одбор у Сарајеву се 1857. године обратио у Сомбор тражећи учитеља њемачког језика (Војислав Богичевић, *Писменост у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1975, 229).

називала и Трговачка школа.⁵⁴ Архимандрит Сава Косановић затражио је 6. јуна 1875. од Стојана Новаковића да му јави „како би реалку претворио у нижу гимназију и шта да се у њој предаје”.⁵⁵ Као реална гимназија школа је радила до јуна 1883. године.⁵⁶ За издржавање ове прве српске средње школе највеће заслуге имале су богате сарајевске српске трговачке породице, међу којима и Јефтановићи. У школски фонд Манојло Јефтановић је 1878. године уплатио 1.250 фор., а његов син Глигорије 1.200 фор.⁵⁷

Према угледном трговцу и савременику Хаџи Макси Деспићу, Манојло је са још седам челника Православне црквене општине утицао на то да Рицаи-ефендија дозволи изградњу монументалне Саборне цркве Рождества Пресвете Богородице, недалеко од тадашње Ајас-пашине џамије,⁵⁸ иако „у закону турском стоји изричито сто харшина мора да буде од џамије свака црква далеко – а асли од цркве до џамије нема ни 75 харшина”.⁵⁹ Значајно је помогао и њену изградњу (1863–1874),⁶⁰ која је била изузетно велики грађевински подухват, посебно имајући у виду тадашње социјално и материјално стање православног живља.⁶¹ Имућнији трговци и посједници из Сарајева, Београда, Дубровника, Беча и Трста прилагали су новац у више наврата, док је православни народ Сарајева и околних села помагао добровољним радом, у чему су судјеловали и жене и дјеца.⁶² Највећи дио од 36.000 дуката, колико је коштала изградња,⁶³ приложили су управо сарајевски трговци Срби, предвођени Манојлом, као највећим добротвором са приложених 2.000 дуката.⁶⁴

⁵⁴ Đorđe Pejanović, *Srednje stručne škole u Bosni i Hercegovini od početka do 1941 godine*, „Svjetlost”, Sarajevo 1953, 34; Mitar Papić, н. д., 24.

⁵⁵ М. Боројевић, н. г., 6.

⁵⁶ Српска нижа гимназија престала је 1883. са радом, јер се након отварања државне Реалне гимназије 1879. године „више није могла одржати” (Ljuboje Dlustuš, „Školske prilike u Bosni i Hercegovini od okupacije do danas”, *Школски вјесник* 5, 1894, 227).

⁵⁷ Ј. Ф. Иванишевић, н. д., *Школски вјесник*, 11–12 (1909), 811.

⁵⁸ Џамија је потпуно страдала у великом пожару августа 1879. године, остаци су уклоњени, а на том мјесту 1889. године изграђена је вакуфска зграда Ајас-пашин двор, касније хотел „Централ”. Одлука о градњи цркве донијета је још 1859. године, а до 1862. купљено је земљиште и материјал за градњу.

⁵⁹ Хаџи Максо Деспић, „Записи старог Сарајлије. Постанак наше цркве у Сарајеву. Како је почета 1862, а свршена и освештана 1872. године” (*Полиџика* 11776, 16. марта 1941, 18). У чланку се даље наводи: „Да је Рицаија поискао и пет стотина дуката, би му се драговољно дало, јера је учинио туди велику услугу општини, добро дјело, али није стијо ништа, није гледао да му се даде – него је веселио се што му је та комисија у дјел пала баш њему пак да море християне задовољити са својом вољом”.

⁶⁰ Темeљ цркве освeћен је 11. јуна 1863, а црква је потпуно завршена 1. маја 1874. године.

⁶¹ Добровољни прилози сакупљани су од 1863. до 1874. године. Међу највећим приложницима били су султан Абдул Азиз и кнез Михаило са по 500 приложених дуката. Архимандрит Сава Косановић боравио је у Русији 1873. године и за отплату дуга успио је прикупити три хиљаде рубаља, као и иконе за иконостас, црквене књиге, утвари и одежде (Х. М. Деспић, н. г., 18).

⁶² „До завршетка цркве сваког љета би свештеник у старој српској цркви огласио дан кулучења, па би школска дјеца, трговци и занатлије носили пијесак са Ћициске Јалије, гдје се сада налази главна пошта. Исто тако су носили отесану седру и малтер мајсторима на скеле” (Петар Будимлић, „Како је освештана Нова српска црква у Сарајеву” (*Јуџословенска њошња* 391, 20. септембра 1930, 9).

⁶³ В. Скарић, н. г., 266.

⁶⁴ Х. М. Деспић, н. г., 18.

Митрополит Сава Косановић записао је да је при набавци олова за покривање цркве, Манојло Јефтановић у скупштини рекао: „Де ми се осветите: колико год народ приложи, ја ћу сам трећу пару”.⁶⁵ И супруга његовог сина Димитрија Савка дала је „са своје огрлице десет рушпија за позлату крста”, у чему су је слиједиле и друге сарајевске госпође, које су тако скупиле 180 дуката.⁶⁶ Као предсједник Сарајевске српске црквено-школске општине, с још четрнаест чланова и митрополитом, договорио је посвету Саборне цркве за 2. август 1872. године код врховног заповједника Босне Хамди-паше, чијим је изузетним личним ангажовањем ово црквено славље протекло свечано и у најбољем реду.⁶⁷

Поред наведеног, о његовој високој националној свијести и политичкој оријентацији говори податак да је од почетка 1857. године био међу малобројним Сарајлијама претплатницима службеног листа Кнежевине Србије *Србске новине*.⁶⁸ Имао је блиске везе са руским конзулатом у Сарајеву, гдје је позиван на свечане пријеме.⁶⁹ С митрополитом Дионисијем бранио је 1869. године у Идаре меџлису Васу Пелагића, оптуженог у Бањалуци да је српски агитатор и бунтовник.⁷⁰

О Манојловом лику угледни београдски трговац Драго Видаковић, који је код њега служио шест година и водио му „кућни трошак”, свједочио је да је био „човек строг, прилична тврдица”, али да је сиротињи „давао на сваком кораку; мање прилоге и поклоне које где, давао би обично преко нас момака и других људи, не желећи да се помиње име дародавца”.⁷¹ Његови савременици говоре о „отмјеном, гордом, високоумном и промишљеном господину, аристократског држања”,⁷² што илуструје и Маноја Јефтановића (Слика 1). „Ауторитативни Манојло Јефтановић чије одлучно, хајдучко лице подсећа на јунака из народних пјесама, најмоћнија личност сарајевске чаршије педесетих година 19. стољећа, управо је то: човјек чија је ријеч била пресудна у споровима сарајевских трговаца послије које није било апелације. У његовој тешкој сјенци стоје његови млађи савременици, угледне хаџије и трговци, који као да и овдје узалудно покушавају досећи величину Манојловог лика.”⁷³

⁶⁵ Сава Косановић, Нова српскоправославна црква у Сарајеву, *Босанска вила*, 17 (1888), 270–271.

⁶⁶ Х. М. Деспих, *н. г.*, 18; На цркву је 1883. постављен сат, поклон „једне веома високе особе” („Сахат на великој православној цркви”, *Сарајевски лист*, 26, 6. марта 1883, 3).

⁶⁷ „Ви то учините, слободно”, рече им тада Хамди-паша, „а моја је брига и одговорност пред падишахом да осигурам ред и мир.” Уз то је још замолио митроплита да свечаност буде што већа, а да ће он „постројити пред црквом музику са бинбашом и вод аскера” (Петар Будимлић, *н. г.*, 9).

⁶⁸ В. Скарић, *н. г.*, 244.

⁶⁹ Свечаном пријему поводом имендана руског цара Александра II, 30. августа 1866. године, присуствовао је на позив тадашњег руског конзула Шуљепникова. „Домаће и стране вијести. Сарајево”, *Босански вјесник* 23 (10. септембра 1866), 179.

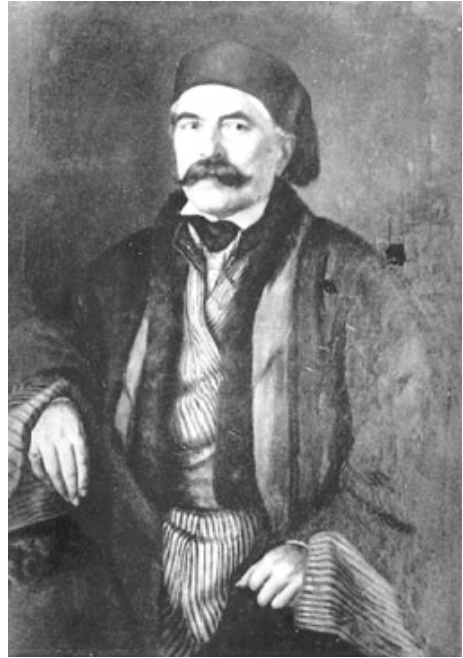
⁷⁰ Било је то безуспјешно, па је везир Осман-паша Васу Пелагића протјерао у Цариград (В. Скарић, *н. г.*, 263).

⁷¹ Д. Глигорић, *н. г.*, 154.

⁷² Д. Димовић, *н. г.*, 2.

⁷³ Ljubica Mladenović, Ivan Tometinović, *Portreti starih sarajevskih građana (Katalog izložbe)*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1968.

Када се угледни сарајевски жупник фра Грга Мартић, који је са правослачним суграђанима био у „врло добрим односима”, обратио српској Трговачко-ћурчијској задрузи за помоћ, за изградњу католичке цркве добио је 2.205 гроша.⁷⁴ И сав „народ србски даде толико и одазове се, да су се сви фратри чудили милости коју чинише.”⁷⁵ Сам Манојло дао је направити троја врата, а и други сарајевски Срби даровали су прозоре, крстове и др. „и тако цијела оправа би са даровима од Срба подмирена”.⁷⁶ Ова фрањевачка црквица Св. Анте Падованског била је саграђена „на томе плацу гди су сада три куће Јефтановића у Котурову сокаку”⁷⁷ (данас Улица Симе Милутиновића). Завршена је и освећена 8. децембра 1855. године,⁷⁸ а потом је уз њу саграђена основна школа.⁷⁹ Фра Грга Мартић међу приложницима за изградњу овог „училишта католичке сарајевске општине – *Skola realna*”, чији је темељни камен свечано положен 6. маја 1865. године, наводи и Манојла Јефтановића.⁸⁰

Слика 1. Портрет Манојла Јефтановића (Музеј града Сарајева)

Тестаментом од 26. марта 1869. Манојло Јефтановић завјештао је 10.000 фор. за разне добротворне сврхе, доказавши и тако „своју велику и неограничену љубав према цркви и школи [...] Ту се покојни Манојло сјетио: наше старе и нове цркве у Сарајеву, српско-православне школе у Сарајеву, сиротиње у Сарајеву, наше браће римокатолика у Сарајеву, Јерусалима, ман. високих Дечана, Српскоправославне патријаршије у Пећи, српско-православне школе и цркве у Новом Пазару, манастира Милешева, манастира св.

⁷⁴ Хамид Диздар, „Пре 82 године израдио је прву велику католичку цркву у Сарајеву Србин из Битоља Стојан Везенковић. Живот босанско-херцеговачких католика у прошлости”, *Правда* 12.265 (3. јануара 1939), 12.

⁷⁵ Максо Деспић, „Записи једног старог Сарајлије”, *Полиџика* 11710 (9. јануара 1941), 31.

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ Исто. Ова једина католичка црква у Сарајеву изгорјела је у великом пожару 1879. године.

⁷⁸ I. F. Jukić, *н. г.*, 580.

⁷⁹ М. Деспић, *н. г.*, 31. Аутор даље наводи да „док није било школе католичка дјеца учила су у нашој српској школи. [...] У данашњој обштини црквеној има писмо ћирилицом, писато од Фра Грге Мартића, који поискава од обштине србске књиге за своју школу да му пошаљу”.

⁸⁰ Fra Gr. Martić, župnik, „Dopisi Narodnim Novinama”, *Narodne novine* 116 (20. маја 1865), 2–3; На препоруку Шериф Осман-паше, за градњу ове школе султан Абдул Азиз даровао је 12.000 гроша (В. Скарин, *н. г.*, 251).

Тројице у Таслици, српско-православне цркве и школе у Чајничу, Цркве Херцега Стјепана у Горажду, српско-православних школа и цркви у: Фочи, Мостару, Травнику, Тешњу, Дервенти, босан. и у славонском Броду.⁸¹

ДИМИТРИЈЕ ЈЕФТАНОВИЋ
(1826–1890)

Манојлов син Димитрије (Слика 2) наставио је као трговац и посједник да шири пословање, па је са економским ишло и друштвено снажење ове породице. Основну школу завршио је у Сарајеву, а трговачку у Бечу. Помагао је оцу у радњи док га млађи брат Глигорије није у томе одмијенио. Послије очеве смрти и сам је водио трговину,⁸² а с братом очев хан 1879. године прерудио је у хотел „Оријент”,⁸³ за који је један путник записао да је био „оријенталан и по имену и по карактеру”.⁸⁴

Слика 2. Димитрије Јефтановић⁸⁵ и супруга Савка рођ. Деспић⁸⁶

⁸¹ *Нови Требевић*, за 1893. годину, Сарајево 1893, 116–117.

⁸² „† Димитрије М. Јефтановић”, *Босанска вила*, 8 (1890), 113.

⁸³ Оглас „власника Димитрија и Глише Јефтановића” да се у Хотелу „Оријент” од 3. фебруара 1881. „издаје под кирију 1 ресторација са једном великом собом за јело и у њој 1 келнерај, 1 велика кухиња, 1 соба за обитавање, све на долњем спрату, и 1 соба за обитавање на горњем боју” (*Сарајевски лист* 10, 3. фебруара 1881, 3).

⁸⁴ Omer Hadžiselimović, *Na vratima Istoka*, „Veselin Masleša”, Sarajevo 1989, 218 (Утисци И. Минчина и Ланга објављени у дјелу „The Growth of Freedom in the Balkan Peninsula”).

⁸⁵ *Босанска вила* 9 (1890), 133.

⁸⁶ Хисторијски архив Сарајево (даље HAS), ZF-992.

Као одборник и у више наврата предсједник Сарајевске српско-православне црквене општине дао је значајан допринос друштвеном, просвјетном и културном животу.⁸⁷ Тако је и као потпредсједник, на Скупштини српско-православног народа Дабробосанске епархије одржане марта 1873, под предсједавањем митрополита Пајсија, гдје се расправљало о надлежностима свештенства и митрополита, о притужбама народа на њихову самовољу, упућена представка цариградском патријарху са закључком да се у Сарајеву оснује Народни фонд увођењем пореза за сваку српску кућу у износу од 10 гроша годишње.⁸⁸ Као изабрани члан великог Вилајетског сабора,⁸⁹ на позив Масхар-паше, тадашњег босанског валије (гувернера), са још 20 првака свих конфесија учествовао је на сједници сазваној 28. маја 1878. године, поводом вијести да је народ петицијом затражио аустријску анексију Босне. Наиме, Санстефанским мировним уговором (3. март 1878), којим је окончан Руско-турски рат (1877–1878) и којим су Србија, Црна Гора и Румунија добиле независност, Босански вилајет је XIV чланом добио извјестан облик аутономије, под надзором Аустроугарске и Русије, унутар Отоманског, које је овдје требало провести реформе. Међутим, незадовољни муслимани упутили су валији захтјев да се сви уједине у одбрани земље у којој треба увести аутономију и да се преко скупштине надзире „омражена турска влада”.⁹⁰ Након што валија ништа није предузео, у Сарајеву је сазвана народна скупштина⁹¹ и 5. јуна 1878. установљен Народни одбор, у који је изабран и Димитрије Јефтановић. Осим дјеловања по многобројним тужбама на безакоње власти упућеним валији 2. јуна, задатак Одбора⁹² био је и да „брани своју земљу од Црне Горе, Србије и Аустро-Угарске”.⁹³

Још у току засједања Берлинског конгреса (13. јун – 13. јул 1878), министар Андраши је 2. јула од аустроугарског генералног конзула у Сарајеву Конрада Васића телеграмом затражио да султановом намјеснику валији Масхар-паши пренесе да су Енглеска и Француска пристале да се Аустроугарској додијели мандат окупације Босне, на шта ће морати пристати и Турска, те да се народ, посебно муслимански, умири и придобије за окупацију.⁹⁴ Валија

⁸⁷ „† Димитрије М. Јефтановић”, *Босанска вила*, 8 (1890), 113; Године 1885. његова странка смијенила је у одбору ЦШО странку Петракије Петраковића и његовог брата Глигорија Јефтановића, а на изборима 1888. побиједила је Петракијина странка (Бојо Маџар, *Покрећ Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*, „Веселин Маслеша”, Сарајево 1982, 133).

⁸⁸ В. Скарић, *н. г.*, 270–271.

⁸⁹ Од православних је у овом највишем органу, на челу са Махзар-пашом као предсједником, био још и митрополит Антим, као вирилни члан (В. Скарић, *н. г.*, 270; R. Zaplata, „Pretstavka kršćana banjolučkog sandžaka sultanu 1873. godine”, *Развјештак* 10, 1936, 302).

⁹⁰ Dr Mihovil Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878*, Matica Hrvatska, Zagreb 1910, 24.

⁹¹ Учествовали су „заступници цијелога муслиманског елемента, а и многи немуслимански” (Исто, 25).

⁹² Одбор је био састављен од 10 бегова, 10 имама и трговаца и још четири члана. За предсједника је изабран Мустај-бег Фадилпашић (Васо Чубриловић, *Босански Устјанак 1875–1878*, друго издање, Службени лист СРЈ, Београд 1996, 285; В. Скарић, *н. г.*, 282).

⁹³ Muhamed Hadžijamaković, „Porodica Hadžijamaković”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XVII–XVIII (1996), 297.

⁹⁴ Dr M. Mandić, *н. г.*, 24.

се за инструкције одмах обратио Порти, одакле је одговорено да се окупација мора мирно прихватити. Међутим, незадовољство у народу било је велико, па су отпочеле припреме за оружани отпор. Већ 7. јула Народни одбор донио је одлуку да се попишу и на границу пошаљу сви за рат способни мушкарци. Турски војни заповједник Хафиз-паша покушао је умирити побуњенике, али је то остало без успјеха и 27. јула је проглашен нови Народни одбор,⁹⁵ у чијем су извршном одбору била и браћа Димитрије и Глигорије Јефтановић.⁹⁶ Одбор је збацио турску власт у Сарајеву, преузео брзојавне линије, наоружавао народ и војску и изабрао заповједнике оружаног отпора окупацији, која је започела тога дана.⁹⁷ По налогу Народног одбора формирана је шесточлана делегација сарајевских грађана свих вјера, у којој је био и Димитрије Јефтановић. Делегација на челу с Хафиз-пашом упутила се 12. августа заповједнику аустроугарских окупационих снага, генералу Јосипу барону Филиповићу (1819–1889), тада улогореном код Зенице, с молбом да „прекине даље продирање ц. и кр. чета у унутрашњост Босне и Херцеговине, пошто о запосједнућу ових земаља порта још није обавијестила становништво, а ни прокламација Филиповићева није дослије проглашена народу у Сарајеву”.⁹⁸ Он их је на све то позвао да примире становништво које нема другога избора него да се започетој окупацији безусловно покори.⁹⁹

Након што је 19. августа Сарајево окупирано, успостављена је привремена војна управа и већ 22. августа донесен „Привремени штатут за земаљски главни град Сарајево”,¹⁰⁰ на основу којег је формирано прво Градско заступство на челу с Мустај-бегом Фадилпашећем.¹⁰¹ Заступство је бројало 18 чланова – 6 православних, 5 муслимана, 4 Јевреја и 3 католика. Међу њима је био и Димитрије Јефтановић, који је након градских избора проведених 1883.¹⁰² и 1887. године¹⁰³ био подначелник града до своје смрти.¹⁰⁴ Био је и у поклон-

⁹⁵ Владислав Скарић користи термин „Народна влада” и даје занимљив опис догађаја: „Након образовања нове владе масе су биле радосне. Људи су се на улици грлили. Они хришћани који су до сада носили европско одијело свукоше га, па обукоше народно босанско да се не би замјерили новој власти” (В. Скарић, *н. г.*, 296).

⁹⁶ Исто; Др М. Мандић, *н. г.*, 29–30.

⁹⁷ Рано ујутро 27. јула аустроугарска војска предвођена генералом Филиповићем прешла је границу Босне код Брода, Градишке, Шамца, Костајнице, Вргорца и Имотског. Након непуне три мјесеца, падом Кладуше 20. октобра 1878. године завршена је окупација цијеле земље.

⁹⁸ Др М. Мандић, *н. г.*, 54.

⁹⁹ Исто; В. Скарић, *н. г.*, 303.

¹⁰⁰ *Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen*, 1880, 585–586.

¹⁰¹ Мустајбег Фадилпашећ (1830–1892) био је један од највећих земљопосједника у земљи, који је у турско доба био члан Идаре меџлиса. На мјесту начелника града био је до смрти, 1. априла 1892. Начелници Сарајева у вријеме аустроугарске управе увијек су били из реда муслимана.

¹⁰² Након угушивања Херцеговачког устанка у јесен 1882. године, извршена је реорганизација управе. Привремени општински штатут од 22. августа 1878. замијењен је „Штатутом за земаљски главни град Сарајево”, одобреним 10. децембра 1883, а званично објављеним 9. јануара 1884. године. Самосталност заступства у обављању градских послова и управљању градском имовином у односу на претходни период знатно је повећана, а дјелокруг послова проширен.

¹⁰³ „Obnova gradskoga poglavarstva”, *Sriemski Hrvat* 31 (16. travnja 1887), 2.

¹⁰⁴ Претходник му је био Ђорђе Рајковић (1878–1883), а наслиједио га је Петро Петровић Петракија (1890–1905).

ственој депутацији цару Фрањи Јосипу у прослави тридесетогодишњице његовог владања 2. децембра 1878. године.¹⁰⁵

За културну историју града од великог значаја била је његова намјера да сагради велику модерну позоришну зграду. У сиромашном јавном културном животу Сарајева турског доба, био је један од ријетких домаћих људи који је, по угледу на конзуле, организовао кућна сијела са игранкама. И аустроугарска власт их је на то подстицала, у намјери да поспјеши интеграцију досељеника с домаћим угледним људима и оправда окупацију као културну мисију. Нарочито су била популарна кућна сијела са великим забавама у домовима градоначелника Мустај-бега Фадилпашића и подначелника Јефтановића. Како у оријенталном Сарајеву није било прикладних објеката, за гостовања позоришних група користиле су се баште у граду и на Бентбаши. Да би се културни догађаји могли одвијати и зими, 1881. године изграђена је скромна позоришна зграда,¹⁰⁶ која убрзо више није задовољавала нарасле потребе.

Димитрије Јефтановић затражио је од Земаљске владе дозволу да на свом пространом земљишту „на Црквини” у „једној од најживљих сарајевских улица” сагради позоришну зграду „према прописима грађевне технике и према потребама наше публике”.¹⁰⁷ Пројекат је 1889. године¹⁰⁸ урадио тада најзначајнији архитект Јосип пл. Ванцаш (1859–1932). Јефтановићу је, сасвим извјесно, било познато да је Ванцаш, након што је у љето 1881. у Бечу положио државни испит за архитектуру, једну годину праксе провео у бечком атељеу архитеката Фелнера и Хелмера (Fellner & Helmer), специјализованом управо за пројектовање позоришних зграда.¹⁰⁹ Пројектована је троспратна зграда са 450 мјеста у гледалишту, савремена по свом просторном рјешењу, жељезном конструкцијом, централним гријањем и електричном расвјетом.¹¹⁰ Предрачунска вриједност зграде са опремом била је 100.000 форинти, што је била изузетно висока инвестиција којом је требало показати финансијску моћ и потврдити висок друштвени статус. Позоришну зграду и уз њу планирану најамну стамбено-пословну вишеспратницу намјеравао је поклонити Сарајевској црквено-школској општини, како би од прихода издржавала српске основне школе.¹¹¹ Иако је већ била добијена и дозвола Земаљске владе, пројекат није реализован јер је Димитрије Јефтановић 30. априла 1890. године преминуо, а његови наследици од изградње одустали.¹¹²

¹⁰⁵ *Branislav* 68 (4. prosinca 1878), 3.

¹⁰⁶ Позоришна зграда, урађена по пројекту арх. Немечка (Hans Niemcezek), отворена је након шест недеља грађења, 22. октобра 1881. године. У предњем дијелу ове једносратне зграде биле су кафана и гостиона. „Позориште у Сарајеву”, *Сарајевски лист* 99 (28. октобра 1881), 3. Налазила се на углу Ферхадије и Катедралног трга, гдје је 1895. изграђена стамбено-пословна зграда Михајла Д. Бабића.

¹⁰⁷ Ријеч је о земљишту на тадашњем Апеловом кеју (данас Обала Кулина бана), преко пута данашње палате СПКД „Просвјета”, гдје је до пожара 1879. године била католичка црква („Градња новог позоришта у Сарајеву”, *Сарајевски лист* 34, 21. марта 1890, 2).

¹⁰⁸ Боривоје Јевтић, „Народно позориште у Сарајеву”, *Српски књижевни гласник* 3 (1921), 299.

¹⁰⁹ Далеко најугледнији и најграђенији на том пољу архитектуре реализовали су позоришне зграде у Бечу, Будимпешти, Прагу, Братислави, Прагу, Берлину, Хамбургу, Грацу итд.

¹¹⁰ „Градња новог позоришта у Сарајеву”, *Сарајевски лист* 34 (21. марта 1890), 2.

¹¹¹ „Допис из Сарајева”, *Србобран* 23 (1889), 13.

¹¹² „Читуља”, *Сарајевски лист* 52 (2. маја 1890), 3; „Читуља. Димитрије М. Јефтановић”, *Женски свет* 5 (1. маја 1890), 80.

Вијест о његовој смрти снажно је одјекнула у јавности и изван земље. Новосадски *Женски свећ* жали „за тако ваљаним и одличним чланом српским”, који је „један од најугледнијих и најпопуларнијих наших Срба не само у Сарајеву, него у широкој Босни”.¹¹³ У некрологу на насловној страни *Босанске виле* наводи се да су српски народ и школа изгубили „ваљаног родољуба и добротвора свог”, који је „у сваком раду био отресен и врло изузетан”, а нарочито „у раду и заузимању око овдашње српске школе, коју је срцем и душом љубио [...] и није жалио и материјално помоћи „ову лијепу расадницу српске свијести, те је 1882. године даровао српској школи 1000 фор. За тим када му се 1885. родио првенац Александар, поклонио је, у име његово, красну школску заставу, у вриједности 500 фор.”¹¹⁴ Како се даље наводи, приложио је „Високим Дечанима 100 фор. а новој бечкој цркви 50 фор.”¹¹⁵ Поред тога помогао је, као и брат Глигорије, градњу српске православне Цркве Св. Ђорђа у Вараждину, која је саграђена 1884. године.¹¹⁶ Такође је и гимназијском фонду приложио 500 фор.¹¹⁷ Новчано је помагао и сиромашне суграђане.¹¹⁸

По његовој жељи, удовица Савка (Слика 2) „раздијелила је преко 3000 фор. Од тога је даровано: овдашњој српској мушкој и женској школи 1000 фор.; у фонд за оснивање више дјевојачке школе 500 фор.; овдашњој сиротињи 500 фор.; музеју старе српске цркве 200 фор.; пјевачком друштву 'Слози' 150 фор.; по 100 фор.: заводу пл. Мис Ирби, познате срп. добротворке; крајцарском друштву; Frauenverein-у, Unterstützungsverein-у; по 50 фор.: 'Матици Српској', 'Друштву св. Саве', 'Зетском дому', а *нашем лисћу даровано је 150 фор*”.¹¹⁹ Колико је у народу био поштован „најбоље се могло увидјети о погребу његову, на који се слегло аман сво Сарајево [...] Српски трговачки дућани били су листом затворени тога дана”.¹²⁰

Сахрањен је на сарајевском Српско-православном гробљу „Свети Архангели” на Кошеву. Занимљиво је напоменути да је надгробни споменик урадио бечки градски клесар, академски вајар Роберт Штрешнак (Robert Streschnak).¹²¹ Попут избора пројектанта позоришне зграде, и ово ауторство било је у функцији изражавања високог друштвеног статуса. У ову породичну гробницу (Слика 3) касније су сахрањени његова супруга и сва три сина.

¹¹³ „Читуља. Димитрије М. Јефтановић”, *Женски свећ* 5 (1. маја 1890), 80.

¹¹⁴ „†Димитрије М. Јефтановић”, *Босанска вила* 8 (1890), 113; „Гђа Савка удова Јефтановића”, *Женски свећ* 6 (1890), 94.

¹¹⁵ „Уз нашу слику”, *Босанска вила* 9 (1890), 140.

¹¹⁶ „Izказ priloga za sagrađjenje pravoslavne crkve u Varaždinu”, *Narodne Novine* 110 (12. svibnja 1884), 3.

¹¹⁷ Ј. Ф. Иванишевић, н. д., *Школски вјесник*, Сарајево, 10–11 (1909), 819.

¹¹⁸ Беркс, „Исказ о новчаним прилозима за подјелење огријева сиротињи за вријеме зиме 1889/90”, *Сарајевски лисћ* 118 (13. новембра 1889), 3. Његов прилог од 20 фор. био је међу највећим.

¹¹⁹ „†Димитрије М. Јефтановић”, *Босанска вила* 8 (1890), 113; У чланку „Гђа Савка удова Јефтановића” пише да је наведене износе „честита супруга скоро упокојеног подградоначелника Димитрија” даровала „у спомен свом покојном мужу”. *Женски свећ* 6 (1890), 94.

¹²⁰ „Уз нашу слику”, *Босанска вила* 9 (1890), 140.

¹²¹ Dr. Constant von Wurzbach, “Streschnak, Robert”, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, 40. Theil, Wien 1880, 41; Ауторово име „R. Streschnak” uklesano је у десном доњем углу предње стране подножја споменика.

Слика 3. Породична гробница Димитрија Јефтановића
(фото: Ј. Божић, јул 2020)

И Димитријина супруга Савка (1847–1915) оставила је траг у културној прошлости и урбаној слици Сарајева. Била је једина Српкиња у Оснивачком одбору добротворног друштва „Фрау Ферајн“, које су 1881. године у Сарајеву основале супруге високих аустријских чиновника. Друштво је помагало све који су били у потреби, без разлике вјере. Од 1917. године, када купују властиту кућу, мијења име у „Госпојинско друштво“.¹²² Увијек са великим износом налазимо је међу приложницима „Крајцарског штедовног друштва православних Српкиња у Сарајеву“ за помагање српских ученика у основним школама,¹²³ чији је добротвор са завјештаних 100 фор. био и њен супруг

¹²² Јованка Милошевић, „Добротворна просветна задруга Југословенки у Сарајеву“, *Правда* 2028 (26. јула 1932), 5.

¹²³ Према извјештају на Главној скупштини од 26. јануара 1890. године Друштво је бројало 122 чланице које редовно уплаћују своје прилоге, међу којима је Савка са приложених

Димитрије.¹²⁴ Српско-православној цркви у Чајничу је 1891. године даровала „једно красно и скупочијено свештеничко одјејаније т.ј. фелон, надбедреник и наруквице за спомен вјечити свога супруга!”¹²⁵ Исте године приложила је 300. фор. за подизање споменика Сими Милутиновићу Сарајлији.¹²⁶ Међу значајнијим је приложницима и у прослави задарске богословије на Видовдан 1894. године, поводом 25-годишњице постојања под именом „Православни богословни Завод”,¹²⁷ као и у прослави 10-годишњице *Босанске виле*.¹²⁸ Налазимо да је на забави „Слоге” 8. новембра 1897. године приложила 7 фор.¹²⁹

Непосредно поред већ поменуте зграде Ајас-пашиног двора 1893. године дала је саградити репрезентативну троетажну стамбено-пословну палату у ул. Фрање Јосипа¹³⁰ (данас Зелених беретки 22), која својом неокласичном архитектуром битно доприноси врједносној и обликовној цјеловитости европског градског центра.

Дјеца Димитрија и Савке Јефтановић нису дуго поживјела. Најмлађи Константин, рођен 1889, преминуо је већ 1892. године. Син Војислав (1885–1908) остао је у културној историји забиљежен као легатор СПКД „Просвјета”¹³¹ и један од шест утемељитеља Српског удружења учитеља за Босну и Херцеговину.¹³² Иако ни најстарији син Александар није дуго живио, остао је трага у архитектури Сарајева.

20 фор. („Сарајевкиња”, *Женски свей* 4, 1890, 61; *Босанско-херцеговачки исјочник* 2, 1890, 81); Исте, 1890. године је и српска добротворка, племенита Мис Ирби „увиђајући ваљани смјер овог друштва, ступила као потпомажућа чланица, и одмах положила 5 фор.” („Записник треће главне скупштине Крајцарског штедног друштва православних Српкиња у Сарајеву”, *Босанско-херцеговачки исјочник* 4–5, 1891, 193). Према записнику редовне скупштине, одржане 14. марта 1892. године, Савка је Друштву приложила 6 фор. и 35 новчића, што је био и највећи прилог. Мис Ирби је као потпомажућа чланица и тада приложила 5 фор. („Сарајевкиња”, *Женски свей* 7, 1892, 108). Након смрти предједнице и благајнице дошло је до застоја у раду одбора, па *Босанска вила* апелује на „свјесније сарајевске госпође” да оживе рад овог јединог српског удружења у Сарајеву („Крајцарско друштво у Сарајеву”, *Босанска вила* 1, 1904, 19).

¹²⁴ „Записник треће главне скупштине Крајцарског штедног друштва православних Српкиња у Сарајеву”, *Босанско-херцеговачки исјочник* 4–5 (1891), 193; У расходима за 1890. годину наводи се и да је за „исплату вијенца покојном Димитрију Јефтановићу потрошено 11 фор”.

¹²⁵ „Дар српско-православној цркви у Чајничу”, *Босанско-херцеговачки исјочник* 9–10 (1891), 415. Наведена је као „племенита Српкиња а супруга првог и највећег добротвора чајничке цркве пок. блаженог спомена достојног Димитрија М. Јефтановића из Сарајева”.

¹²⁶ „Исказ добровољних прилога које је примио Главни одбор у Сарајеву, у корист подизања споменика српском пјеснику, књижевнику и борцу Сими Милутиновићу”, *Босанско-херцеговачки исјочник* 11–12 (1891), 498.

¹²⁷ „Двадесетпетогодишња прослава задарске богословије”, *Босанско-херцеговачки исјочник* 7 (1894), 279. Приложила је 7,50 фор., а Глигорије Јефтановић 10 фор.

¹²⁸ „Исказ добровољних прилога о прослави десетогодишњице *Босанске Виле*”, *Босанска вила* 7 (1896), 119. Приложила је 30 фор.

¹²⁹ „Исказ”, *Босанска вила*, 4 (1897), 63.

¹³⁰ HAS, ZVP–60, Општи списи, 1844/1893.

¹³¹ Легатором СПКД „Просвјета” постајало се прилогом од најмање 20.000 К у злату или у реалитетима. *Двадесет и пет година рада Просвјете 1902–1927*, СПКД „Просвјета”, Сарајево 1927.

¹³² „Учитељска скупштина у Мостару”, *Учишљ* 1 (1908), 58.

АЛЕКСАНДАР ЈЕФТАНОВИЋ
(1883–1914)

Син Александар, посједник, оженио је Едиту (Edith) Браун (?–1957), кћерку инж. Аугуста Брауна, познатог сарајевског индустријалца, власника дионичког друштва „Подузетништва за градњу и грађевински материјал Аугуст Браун”, од 1912.¹³³

Њихова породична кућа била је у најужем градском центру, у Улици Фрање Јосипа 21.¹³⁴ Имали су двије кћерке – Александру (1911–1973) и Паулу (1913–1994), које су се удале за два брата из старе дубровачке племићке породице Бунић (de Вона). Александра-Пипси за Иву Луку (1905–1977)¹³⁵ а Паула-Пули за Франу – Francesca (1909–1991).¹³⁶

У центру Башчаршије (Улица Сафвет-бега Башагића, број 2), недалеко од Себиља, Александар је, према пројекту арх. Јосипа Ванцаша, 1912. године саградио стамбено-пословну троспратну угловницу у „босанском слогу” (Слика 4). Снажно истакнуте стрехе стрмог високог крова са бацама, прозори са мушепцима базирани су на препознатљивим елементима традиционалне стамбене архитектуре и зналачки интегрисани са сецесијским геометријским елементима угаоног еркера и парапета прозора. Зграда је антологијски примјер „босанског слога” и опуса архитекте Ванцаша, као идејног покретача ове особене и значајне стилске појаве, која је у обликовној синтези са сецесијом означила почетак развојне линије регионалне архитектуре Босне и Херцеговине модерног доба.

ГЛИГОРИЈЕ М. ЈЕФТАНОВИЋ
(1841–1927)

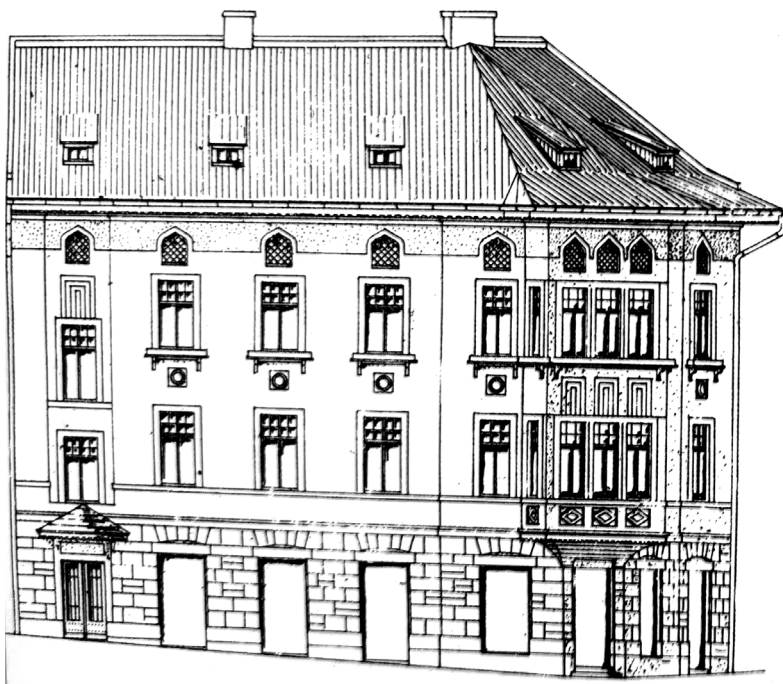
Најпознатији члан породице Јефтановић свакако је најмлађи Манојлов син Глигорије, српски народни вођа, политичар, велетрговац, индустријалац

¹³³ Аугуст Браун је одмах по доласку у Сарајеву 1878. године отворио прву модерну циглану у Кошеву (простор данашњег насеља „Циглане”), а онда и другу у насељу Велешићи, са укупном годишњом производњом од 6 милиона опека. У недалеким Хацићима имао је каменолом, а фабрику производа од камена у Сарајеву, гдје је такође отворио и парну пилану за израду грађевинске столарије и намјештаја (Рекламни огласи, *Календар Бошњак*, Земаљска штампарија, Сарајево 1909, XIX). На Свјетској изложби у Будимпешти 1896. године награђен је златном медаљом. Производима из његове циглане изграђене су многе значајне зграде, међу првима репрезентативна палата Земаљске владе (данас Председништво БиХ, 1883–1885) и његова властита монументална стамбено-пословна зграда „Маријин двор” (1885–1889, арх. Карл Паржик), коју је назвао по својој супрузи. Ова палата, која запрема цијели градски блок, постала је топоним познатог дијела Сарајева.

¹³⁴ Dany Brodник, *Sarajevoer Adressbuch 1914 mit Fremdenführer und Situationsplan*, Leon A. Finzi Buchhandlung, Sarajevo 1914, 56 (Даље: D. Brodник, *Sarajevoer Adressbuch 1914*).

¹³⁵ Живјели су у Дубровнику, гдје им је рођена кћерка Дијана уд. Пенде (1936–2017) (Доступно на: <https://www.myheritage.com.hr/>, приступљено: 16. јуна 2020).

¹³⁶ „Лични односи”, *Службени војни лист* 26 (27. августа 1937), 1063–1064. „Решењем бр. 9973 од 16. августа 1937. године, Министар војске и морнарице одобрио је женидбу поручнику фрегате Бони-у Ј. Франу са г-цом Паулом, ћерком поч. Јефтановића Александра, поседника из Сарајева.”

Слике 4а,б. Стамбено-пословна зграда Александра Јефтановића.
Пројекат (а) и данашњи изглед (б) (фото: Ј. Божић, јул 2020)

и велепосједник (Слика 5). Родио се на Св. Григорија Богослова, 7. фебруара 1841. године.¹³⁷ У Сарајеву је 1851. завршио Српску основну школу код даскала (учитеља) Симе,¹³⁸ потом српску нижу реалку 1855. године,¹³⁹ гдје му је учитељ био познати Александар Шушкаловић,¹⁴⁰ који је успјешно водио ову трогодишњу школу чији је савремени наставни план садржавао и предмете који су се предавали у гимназији и другим средњим школама. Глигорије је трговачку школу похађао у Бечу (1860–1863). Отац који га је „силно волео, али га је необично строго одгајао”, учитељу ове школе је поручио: „Само строго. Ваше месо моје кости [...] Та строгост код куће и солидна дисциплина у Бечу, створила је од Глише Јефтановића, поред све снаге темперамента и борбености, човека који се знао савлађивати,”¹⁴¹ што ће до изражаја доћи у каснијим бројним и тешким искушењима његовог политичког дјеловања. Након завршене школе радио је у очевој радњи. „Још у младости је показао особити дар за трговину, па је своме оцу Манојлу, чувеноме и првоме трговцу у Сарајеву, био десна рука.”¹⁴² Са знањем њемачког језика, одмјенио га је у далеком, а тада и опасним трговачким путовањима, па је „неколико пута пропутовао цијелу источну Европу”¹⁴³

Године 1870. оженио се Јефталијом (1857–1907,¹⁴⁴ Слика 5), сестром богатог трговца Петра Петровића Петракије, који је такође имао истакнуту улогу у друштвеном, културном и политичком животу града и земље. У

¹³⁷ „Пресједници пјевачких дружина”, *Босанска вила* 10 (1896), 154.

¹³⁸ Извори упућују да је ријеч о Сими Матковићу („Споменица приликом освећења темеља нове српско-православне основне мушке и женске као и више дјевојачке школе у Сарајеву 22. септембра (4. октобра) 1897”, *Босанско-херцеговачки источник*, 10, 1897, 397); односно о Сими Матковићу-Годоровићу (Ј. Ф. Иванишевић, н. д., *Школски вјесник* 11–12, 1909, 802).

¹³⁹ „Пресједници пјевачких дружина”, *Босанска вила*, 10 (1896), 153; Ова школа називала се већа грађанска школа, виша реалка, реалка, а понекад и трговачка школа јер се осим историје српске, босанске и турске, земљописа, граматике са синтаксом и „историје наравне”, предавало и познавање робе, трговачка рачуница и италијански језик. Отворена је 1864. године, најприје са само два разреда („Споменица приликом освећења темеља нове српско-православне основне мушке и женске као и више дјевојачке школе у Сарајеву 22. септембра (4. октобра) 1897”, *Босанско-херцеговачки источник* 10, 1897, 397).

¹⁴⁰ Александар Шушкаловић (1824–1886) завршио је у Београду гимназију и три године Лицеја (прва виша школа у Србији, указом кнеза Милоша Обреновића отворена је 1838. године у Крагујевцу, а 1841. премјештена у Београд, гдје је 1863. године прерасла у Велику школу). У Сарајеву је службовао од 1852. до 1857. и од 1860. до 1863. године, када се вратио у Србију (замјенио га је Теофил Петрановић, који је остао до 7. септембра 1869. године). Међу његовим познатим сарајевским ђацима био је и Сава Косановић (1839–1903), који је након завршене београдске Богословије био учитељ Мушке основне школе у Сарајеву 1861–1862, 1866–1872. и 1874–1879. године (Ј. Ф. Иванишевић, н. д., *Школски вјесник* 11–12, 1909, 802), затим надзорник српских школа и вјероучитељ у сарајевској реалки (Т. Крушеvac, „Srpska realka – gimnazija u Sarajevu”, 96, 107, 111). Сава Косановић био је први Србин митрополит дабробосански (од априла 1881. до септембра 1885). До тада су митрополити били Грци и Бугари, тзв. „фанариоти”, који су били „због своје грамзивости омражени у српском народу и изједначавани са турским изабљивачима” (Б. Мацар, н. д., 39).

¹⁴¹ Д. Димовић, н. д., 2.

¹⁴² Исто.

¹⁴³ Исто.

¹⁴⁴ „Јефталија Гл. Јефтановића”, *Женски свей* 2 (1. фебруара 1907, 44): „Народни првак из Сарајева, г. Глигорије М. Јефтановић, изгубио је 22. децембра п. г. (4. јануара 1907. – *най. Ј. Б.*) напрасно своју и честиту супругу, а нашу верну претплатницу г-ђу Јефталију у 53.

њиховом браку рођено је петнаесторо дјеце, од којих је деветоро умрло у раном дјетињству: Даница (1873–1874), Анђелија (1874–1875), Милена (1875–1875), Милена – Лена (1876–1880), Александар (1878–1880), Никола (1880–1882), Зорка (1888–1888), Даринка (1889–1891) и Зорка (1892–1894).¹⁴⁵ Прворођени Петар (1871–1915) и син Манојло (1880–1955), ожењен Кристом рођ. Колашинац (?–1964) нису имали насљедника. Породичну лозу Јефтановић наставили су Душан (1884–1941), који је у браку с Миленом рођ. Петриновић (1895–1958) имао синове Предрага и Ненада и кћерку Ксенију, и син Здравко (1895–?), са кћерком Татјаном, рођеном у браку са Анкицом рођ. Лукач. Имали су и двије високообразоване кћерке. Старија Круна – Круница (1883–1966)¹⁴⁶ удала се за адвоката и политичара др Милана Сршкића (1880–1937),¹⁴⁷ а Драгица (1887–?) за др Мирослава Спалајковића (1869–1951), правника и дипломату.¹⁴⁸

години живота.” Према овом извору, година њеног рођења била би 1854, док је на натписној плочи надгробног споменика уписана 1857. година, што је вјеродостојнији податак.

¹⁴⁵ Подаци с надгробног споменика породичне гробнице (Гробље „Баре”, Сарајево, поље П 12, ред 12, бр. 27).

¹⁴⁶ Своје утиске о Круни оставила је Мир-Јам, наводећи да се „нешто расно, отмено оцртавало на лицу и у целој појави”, да је „краси отменост, природност и љубазност”, да је „достојна да репрезентује положај свог мужа [...] Госпођа Сршкић и мени је дала утисак властелинке, само модернизоване, а сва су деца наследила и од маме и од тате нешто аристократско... То је наслеђена и сачувана из давних времена властелинска отменост, која се изражава у погледу, у ходу и гесту”. С похвалама помиње и њихову дјецу Ксенију – Суцу, Мирјану – Мицу и сина Стјепу (Мир-Јам, „Живот у министарским породицама. Г-ђа Сршкић”, *Време*, 4. септембра 1929, 4).

¹⁴⁷ Његов отац Стјепо био је с Глигоријем Јефтановићем у вођству аутономне борбе. Др Милан Сршкић (1880–1937) право је завршио у Бечу, гдје је и докторирао. Вратио се у Сарајево гдје је отворио адвокатску канцеларију (Рудолфова бр. 8) (D. Brodnik, *Sarajevo Adressbuch* 1914, 118) и активно се укључио у политички и културни живот. Са пунцем је међу оснивачима *Српске ријечи* и Српске дионичке штампарије. Био је предсједник Главног одбора СПКД „Просвјета” (1908–1910). За саборског посланика изабран је 1910. године. Као резервни официр учествовао је у Првом свјетском рату, пребјегао у Русију, а одатле у Србију. Са српском војском се повлачио 1915. из Албаније, заједно са супругом. Најприје су боравили у Милану, потом су прешли у Швајцарску, одатле у Лондон, гдје је 1918. ушао у Југословенски одбор (Др. Милан Сршкић, *Календар СПКД Просвјета*, 1909, 163). Као вјерни присталица Пашићеве политике, био је члан Привременог народног представништва, а као првак Народне радикалне странке у Сарајево 1920. године постао је предсједник Земаљске владе за Сарајевски округ (*Српска ријеч* 45, 5. март 1920, 1). Био је носилац листе за Уставотворну скупштину Краљевине СХС за град Сарајево, на изборима 28. новембра 1921. године (Tomislav Kraljačić, *Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini na izborima za ustavotvornu skupstinu*, 212–213) (Доступно на: <http://iis.unsa.ba/wp-content/uploads/2019/09/5-Prilozi-%C4%8C%8B%92-%C4%8D%87-.pdf>, приступљено: 21. новембра 2020) и 1931. године („Срески кандидати по бановинама”, *Време* 3529, 28. октобра 1931, 2). У Пашићевој влади био је министар шума и рудника, затим члан Министарског савета (министар унутрашњих послова, правде), а онда и предсједник (1932–1934). За народног посланика биран је на скупштинским изборима 1923, 1925, 1927. и 1931. године.

¹⁴⁸ Уз присуство цијеле породице Јефтановић, вјенчали су се 25. новембра 1906. године у српско-православној цркви у Бечу, где се Драгица школовала (Зоран Д. Бајин, *н. г.*, 103). Исте године је са мјеста конзула у Приштини именован за шефа Просветног одељења Министарства спољних послова („Нови шеф просветног одељења”, *Учишељ* 3, 1906, 278). Спалајковић је студирао у Паризу, гдје је 1897. године и докторирао. У дипломатској служби био је секретар посланства Краљевине Србије у Петрограду (1900–1904), конзул у Приштини (1904–1906), шеф Конзуларног одељења (1906–1907) и начелник Министарства иностраних послова (1907–1911), а онда и предсједник од Софији од 1911. године, а од 1914. у Петрограду. У Краљевини СХС / Југославији био је министар иностраних послова (1920) и посланик у Уставотворној

Слика 5. Глигорије Јефтановић¹⁴⁹ и супруга Јефталија, рођ. Петровић¹⁵⁰

Након очеве смрти, Глигорије је наслиједио његову трговачку радњу и, како је напријед наведено, половину хана „на Вароши”, гдје је након подјеле с братом отворио хотел „Цариград”.¹⁵¹ У новим политичким и привредним условима након окупације, прагматични Јефтановић проширује своје пословање и значајно увећава капитал. Као крупни земљишни посједник и велетрговац, лиферант робе за војску, индустријалац и кућевласник, постао је један од најимућнијих људи у земљи. За потребе новог времена, након пожара 1879. године интензивирана је изградња „земаљског главног града”, која је кроз наредних четрдесет година обимом и квалитетом далеко надмашила наслијеђено. Видјевши и ту одличну пословну прилику, отворио је циглану са око 60 запослених и кречану.¹⁵² У условима велике потражње за смјештај

скупштини (1920–1922), а од 1922–1935 посланик у Паризу. Као антикомуниста, сарадник и савјетник Милана Недића, с њим и остацима његове колаборационистичке владе побјегао је 1944. године у Аустрију, након завршетка рата у Рим, а потом у Севр, гдје је у избјеглиштву и умро (Зоран Д. Бајин, *Мирослав Сјалајковић (1869/1951): биографија*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд 2016). Био је окарактерисан и као „вођа и аранжер великосрпског покрета у Босни” („Политичке вјести”, *Svijetlost* 42, 18. listopada 1908, 2).

¹⁴⁹ „Глигорије М. Јефтановић, првак и вођа српског народа”, *Босанска вила* 1 (1904), 1 (на слици је са Орденом витеза Фрање Јосипа првог реда).

¹⁵⁰ Фото-архив старе Српско-православне цркве (Цркве Светих арханђела Михаила и Гаврила) у Сарајеву.

¹⁵¹ Године 1925. своју половину поклонио је кћеркама Круници и Драгици, односно зетовима (Н. Креševlјaković, *Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini*, 88; А. Вејтић, н. д., 88).

¹⁵² Dževad Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910–1914)*, ANUBiH, Sarajevo 1999, 44.

војске и бројног чиновништва из Монархије, када су станарине „скочиле до несразмјерне висине”,¹⁵³ знатан стални приход доносило му је изнајмљивање станова, кућа и пословних простора. Тако је већ 1880. године изнајмљивао просторе у кућама у улици Фрање Јосипа 2¹⁵⁴ и 38,¹⁵⁵ Темалуши 122¹⁵⁶ и Вароши 136.¹⁵⁷ Њихов број стално је увећаван с годинама и он постаје „највећи посједник у најпрометнијем дијелу града”.¹⁵⁸ Само три године након окупације изградио је модерни хотел „Европа”. Са Српском банком из Загреб и фирмом „Фелтринели” у БиХ је развио и посао експлоатације шума.¹⁵⁹

Осим за властите послове, велики дио времена и енергије у вишедеценијском активном ангажовању посветио је културном, црквеном, школском и политичком животу земље. Био је „душа сваком покрету и раду нашег народа”.¹⁶⁰ Као члан Сарајевског српско-православног црквено-школског одбора у периоду турске управе (од 1876. до априла 1878) ангажује се на унапријеђењу просвјетног живота Срба,¹⁶¹ што ће, уз рад на њиховом културном уздицању, наставити и након окупације 1878. године. Један је од оснивача (1888) и предједник српско-православног црквеног пјевачког друштва „Слога” у Сарајеву,¹⁶² најстаријег градског пјевачког друштва, чија је библиотека с читаоницом имала изузетан просвјетни значај.¹⁶³ „Ту је предједник Слоге уложио сву своју снагу, не жалећи ни труда ни материјалних жртава – али за то је јуначки освјетлао образ не само себи, одбору, друштву Слози, него и свему српском народу у Сарајеву.”¹⁶⁴ Међу првима је 1892. године изабран за почасног члана „Слоге”.¹⁶⁵

¹⁵³ Ferdo Hauptman, *Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878–1918)*, ANUBiH, Sarajevo 1987, 201–202.

¹⁵⁴ HAS, GP 1880, кут. 22, спис 7228.

¹⁵⁵ HAS, GP 1880, кут. 19, спис 5026 и 5232.

¹⁵⁶ HAS, GP 1880, кут. 23, спис 7599.

¹⁵⁷ HAS, GP 1880, кут. 18, спис 4708.

¹⁵⁸ Б. Маџар, н. д. 191.

¹⁵⁹ F. Hauptman, н. д., 201–202.

¹⁶⁰ „Прослава осамдесетогодишњице”, *Застава* 33 (18. фебруара 1921), 2.

¹⁶¹ Т. Kruševac, „Srpska realka – gimnazija u Sarajevu”, 114.

¹⁶² Друштву је прилагао увијек највеће своте. Тако је на забави „Слоге” 8. новембра 1897. године, као њен предједник приложио 15 фор. („Исказ”, *Босанска вила* 4, 1897, 63). Према извјештају на годишњој скупштини одржаној 31. јануара 1899. године, „Друштво је примљено из руку предједника Ристе Ђ. Бесаровића у врло жалосном стању, тако да је требало много труда и муке док се све у ред довело”. Само у претходној години у којој је Јефтанивић био предједник, значајно је увећана имовина (приход у претходној години био је 1943, 60 фор., библиотека обogaћена са 242 нове књиге, а вриједност гардеробе и намјештаја повећана на 2.350 фор.), као и број чланова друштва, тако да је број утемељитеља повећан са 63 на 85, помажућих чланова од 123 повећан на 180, а судјеловача од 28 на 67, тако да је с почасним члановима било укупно 350 чланова „Слоге”. На овој скупштини Ристо Бесаровић искључен је из Друштва („Десета главна скупштина друштва ’Слоге’”, *Босанска вила* 5–6, 1899, 76).

¹⁶³ Марко Марковић, „Национално-културни лик ’Слоге’ у њена прва три деценија (1888–1918)”, *Српско пјевачко друштво „Слога” у Сарајеву о њедесетогодишњици 1888–1938*, СПД „Слога”, Сарајево 1938, 12.

¹⁶⁴ „Годишња главна скупштина срп. православног црквено-пјевачког друштва Слоге у Сарајеву”, *Босанско-херцеговачки источник* 1 (1892), 38. Почасни чланови су били и митрополит Ђорђе Николајевић, Петро Т. Петровић и композитор др Јован Пачу.

¹⁶⁵ Исто.

Као члан и потпредсједник, а од 1895. и предсједник Сарајевске српско-православне црквено-школске општине несебично је радио на унапређењу српског школства и просвјете, које је и сам материјално помагао.¹⁶⁶ Био је и на челу сарајевског Одбора угледних грађана, основаног у сврху сакупљања прилога за подизање споменика Сими Милутиновићу Сарајлији (1791–1847) поводом стогодишњице његовог рођења.¹⁶⁷ Иницијативу је 1889. године покренула *Босанска вила*, објављивањем посебне свеске о овом пјеснику, а томе у част Алекса Шантића је спјевао пјесму *Сарајевском одбору за њодизање сјоменика Сими Милутиновићу*. Глигорије Јефтановић приложио је 400 фор. 1891. године.¹⁶⁸ Како је одзив и након двије године био незадовољавајући, Глигорије као предсједник објављује проглас и позив са сједнице Главног одбора за подизање споменика, 10. новембра 1892. године, да „свако у својој средини поради како би се започето, племенито, дјело крају привело”, јер Одбор не може ништа рјешавати док се „макар већа половина” не одазове.¹⁶⁹ Велике су његове заслуге „око унапређења опште српске ствари у Сарајеву,”¹⁷⁰ па је тако и приложник поводом прославе десетогодишњице оснивања и рада *Босанске виле*, с далеко највећим прилогом од 100 фор.¹⁷¹ Као заступник града Сарајева”, 1888. године одликован је Орденом витеза Фрање Јосипа првог реда,¹⁷² који је с поносом носио.

Глигорије Јефтановић несумњиво је био најмаркантнија личност политичког живота свог времена у земљи. Као борац за српске националне интересе и вођа у борби за црквено-школску аутономију (1896–1905), био је веома поштован и омиљен у српском народу. У његовој отмјеној кући (Слика б) одржавала су се разна окупљања, међу којима и састанци вођа српског аутономног покрета. И Томо Масарик (1850–1937), који је 14. децембра 1918. постао први предсједник Чехословачке, често је долазио у Сарајево код породице Јефтановић „и ту сакупио материјале против интрига којима је Аустро-Угарска хтела да изненади наш народ”.¹⁷³ Тако је његов дом „нека

¹⁶⁶ „Пресједници пјевачких дружина”, *Босанска вила* 10 (1896), 154.

¹⁶⁷ „Главни одбор за подизање споменика Сими Милутиновићу Сарајлији у Сарајеву”, *Босанско-херцеговачки исјочник* 3 (1893), 128–129.

¹⁶⁸ „Исказ добровољних прилога које је примио Главни одбор у Сарајеву, у корист подизања споменика српском пјеснику, књижевнику и борцу Сими Милутиновићу”, *Босанско-херцеговачки исјочник* 11–12 (1891), 498.

¹⁶⁹ Да би предњачио примјером, сарајевски одбор је првога дана сакупио значајну своту од 2.007 фор. („Pismo iz Sarajeva”, *Narodne novine* 91, 22. travnja 1891, 2). До 24. септембра 1893. сакупљено је 10.263 фор. и 51 новчић („Главни одбор за подизање споменика Сими Милутиновићу Сарајлији у Сарајеву”, *Босанско-херцеговачки исјочник* 3, 1894, 133).

¹⁷⁰ „Годишња главна скупштина срп. православног црквено-пјевачког друштва Слоге у Сарајеву”, *Босанско-херцеговачки исјочник* 1 (1892), 38.

¹⁷¹ „Исказ добровољних прилога о прослави десетогодишњице ’Босанске Виле’”, *Босанска вила* 7 (1896), 119.

¹⁷² Исто.

¹⁷³ „Из предавања Јана Шебе, посланика. Прослава рођендана председника Масарика у Чехословачком дому”, *Време*, 2558 (7. марта 1929), 3. У оптужници Јефтановићу у Велеиздајничком процесу наведено је и да је „чешким политичарима плаћана услуга за њихово ангажовање у делегацијама, у циљу подршке српским захтјевима у току аутономне борбе” (Б. Маџар, н. д., 180). У вријеме предаје Другог царског меморандума 1897. године, Јефтановић је два дана боравио у Прагу да би од чешких политичара остварили подршку покрету (Б. Маџар, н. д., 201).

врста хотела, који је обилато посјећен, или је и огроман биро: сваки дан је пун људи са свију страна и крајева. Једни дођу просто само да га виде и поздраве, други да их разговори, трећи да их посавјетује и упуту, четврти да им помогне, пети да их утјешу. За свакога има он и савјета и утјехе, и потпоре и осмијеха, и разговора и саучешћа [...] У тешким часовима, у мрачним временима, он нам је био близак као друг, тјешу као вјера, кријепио као нада.”¹⁷⁴

Слика 6. Породична кућа Глигорија Јефтановића,
угао улица М. Тита и Куловића 19¹⁷⁵ (фото: Ј. Божић, јул 2020)

¹⁷⁴ „Глигорије М. Јефтановић, првак и вођа српског народа”, *Босанска вила* 1 (1904), 2.

¹⁷⁵ Тада Темалуша бр. 43 (D. Brodник, *Sarajevoer Adressbuch 1914*, 56).

Био је највиђенији и најпознатији Србин у земљи: „Ко год је Србин и честит родољуб знаде ко је Глиша Јефтановић, па са дубоким поштовањем и пуним устима изговара то име [...] Личност његова још мало па историјска, са значајем већ историјским издиже се у овој епоси као горостасан хрст у кржљавом шумарку [...] Ништа га није могло смести ни заплашити, а толикој одважности његовој диве се и непријатељи, али га у толико више цијене и поштују”¹⁷⁶ Њему у част, на самом почетку XX вијека у Сарајеву настало је популарно „Јефтано-вићево коло”, које се изводило на српским друштвеним догађајима у плесним дворанама широм Босне и Херцеговине, у Војводини, одакле су га имигранти пренијели у САД, гдје се и данас изводи у српским заједницама.

Савременици су Глигорија описивали као чврстог, непопустљивог, усправног и поносног „не само по држању, него и по целој садржини свога бића [...] Кад га је човек видео само, добијао је на први поглед утисак необично енергичног, отпорног и одважног човека”¹⁷⁷

Иако је аутономна борба вођена искључиво у законским оквирима и на миран начин, због својих принципијелних политичких ставова у одбрани националних интереса био је у немилости власти. Систематски провођени притисци и репресивне мјере имале су за циљ његово економско и политичко слабљење, како би се зауставило формирање јединственог опозиционог покрета Срба у земљи. Заједнички министар финансија Бењамин Калај (Benjamin Kállay, 1839–1903), „жедан освете” над потписницима Првог меморандума (1896),¹⁷⁸ проводио је прави прогон над њима.¹⁷⁹ Без навођења стварних разлога, покушао је да преко митрополита Мандића распусти Одбор Сарајевске црквено-школске општине на челу с Јефтановићем, у којем је с разлогом видио центар и исходиште опозиционог покрета. Након неуспјеха, одлучује да га насилно распусти и за комесара Одбора 1897. поставља власти лоялног Петракију Петровића, који „са владиним чиновником бар. Швајгером и митр. Мандићем има управљати црквено-школским пословима”¹⁸⁰ Према запису савременика, министар Калај је барону Ку-Кробаку¹⁸¹ рекао „како би му са задовољством платио велику своту новца када би Јефтановића објесио на вјешала!”¹⁸² Барону Бенку¹⁸³ је наложио да „са пуно такта” против

¹⁷⁶ Исто, 1–2.

¹⁷⁷ Данило Димовић, н. д., 2.

¹⁷⁸ Меморандуми и слање делегација цару, жалбе и молбе патријарху били су основни вид легалне борбе за црквено-школску аутономију, која је кроз све вријеме провођена у законским оквирима.

¹⁷⁹ У другом меморандуму, чији је састављач био др Емил Гаврила (Б. Маџар, н. д., 231), изнесене су жалбе на прогон ЦШО и репресалије над вођама аутономне борбе. Иако је царев одговор био негативан, то није обесхрабрило Јефтановића, чија је популарност у народу додатно порасла након његове аудијенције код цара.

¹⁸⁰ С. Босанац, н. д., 528; Б. Маџар, н. д., 199–200.

¹⁸¹ Paul Robert Kuh-Chrobak (1863–1931), доктор права, високи државни службеник у Заједничком министарству финансија, Одјељење за БиХ (Winkelbauer, „Kuh-Chrobak, Paul Robert Frh”, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Band 4, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1969, 333).

¹⁸² Leon Biliński, *Bosna i Hercegovina u Uspomenama Leona Bilińskog*, Edicija Memoari, knj. 1, Institut za istoriju, Sarajevo 2004, 79.

¹⁸³ Барон Исидор Бенко (1846–1925) био је од 1895. године шеф Одјељења за унутрашње послове Земаљске владе у Сарајеву, а од 1904. цивилни адлатус.

опозиције проводи репресивне мјере у њиховим материјалним интересима, као и социјални бојкот, којим ће им се ускратити благонаклоност чиновника и страних породица у цјелокупном друштвеном животу, што је обухватало и непосјеђивање светосавских бесједа.¹⁸⁴ Глигорију Јефтановићу је наложено да „мора рушити куће, гостионичарима који сједе у његовим гостионицама да их морају напустити, путем пропорције одузимље му се земљиште од неколико хиљада квадратних метара и то цијеном много мањом него што је плаћано одмах његовим првим комшијама”.¹⁸⁵ Од градске грађевинске службе је затражено да са „свом строгошћу” поступи са неким његовим рушевним зградама, па су му тако порушена два дућана и кућа у Темалуши и магазе у Ташлихану. Одузета му је дозвола за хотел „Оријент” чиме му је нанесена штета од 6.000 златних форинти,¹⁸⁶ па бечки лист *Deutsches Volksblatt* пише да Јефтановић, „који се до јуче могао скоро сматрати као милијунар, данас је скоро просјак”.¹⁸⁷ Сматрајући да му је лични интерес испред патриотизма, покушали су га ослабити и издавањем концесије Земаљске владе хотелијеру Прачки за његов хотел како би постао конкуренција Јефтановићевом хотелу „Европа”,¹⁸⁸ који је, међутим, остао први и најугледнији сарајевски хотел у наредних стотину година.

Колики је углед у народу уживао овај „јунак наших дана”,¹⁸⁹ говори чланак о дочеку на сарајевској жељезничкој станици вођа покрета Глигорија Јефтановића и Војислава Шоле из Беча 9. јануара 1903. године, након што су телеграмом јавили да је постигнут споразум о коначном рјешењу питања црквено-школске аутономије: „Око 2000 душа бијаше прекрило станицу [...] Сви фијакери у Сарајеву бијаху заузети, сви трамваји препуни, а многи су ишли пјешнице [...] свак је грабио доћи до њих да се поздраве, а Јефтановићу још да цјелује јуначку десницу [...] г. Јефтановића носаше одушевљена свјетина непрестано кличући живио [...] Сва кола допратише вође до куће г. Јефтановића, гдје се свраћаше на честитање.”¹⁹⁰

Најзначајнији резултат дводеценијске борбе за црквено-школску аутономију (1886–1905) била је „Уредба о управи црквених и школских послова српско-православних епархија у Босни и Херцеговини”, санкционисана 13. августа 1905. године.¹⁹¹ У овој дугој, тешкој и економски исцрпљујућој борби

¹⁸⁴ АБиХ, ЗМФ, Пр. БХ 50/97 (у: Б. Маџар, н. д., 195).

¹⁸⁵ Србин Босанац, „Политичко–просветне прилике у Босни”, *Дело* 14 (1897), 527.

¹⁸⁶ Мирко Максимовић, „Црквене борбе и покрети”, у: *Најор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење* (ур. Перо Слијепчевић), Издање Обласног одбора Народне одбране, Сарајево 1929, 83.

¹⁸⁷ Албер Мал, „Босна и Херцеговина”, *Дело* 14 (1897), 345.

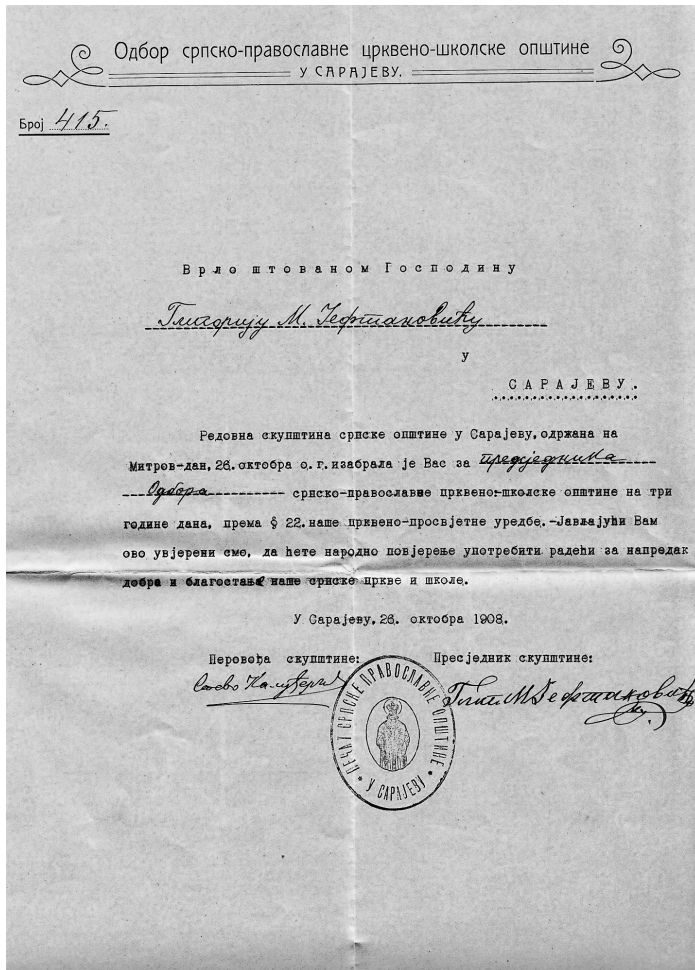
¹⁸⁸ Б. Маџар, н. д., 191; Земаљска вакуфска комисија, власник 1899. саграђеног Ајас-пашиног двора (прој. арх. Јосип Ванцаш, 1888, АБиХ, ЗВС, прес 23/1890) након лицитације приземље изнајмила Ј. Кунерту за кафану, док су на оба спрата била по два стана за изнајмљивање (*Сарајевски лист*, 140, 23. новембра 1889, 3). Прачке је у овој згради 6. маја 1897. отворио „Гранд хотел Прачке”, са кафаном у приземљу и 22 собе на адаптираним спратовима (*Сарајевски лист* 54, 9. маја 1897, 3). Хотел је 1899. године проширен у Тумурија улици (*Вошњак. Kalendar za godinu 1900, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1900*, 65).

¹⁸⁹ *Искра* 3 (1898), 46.

¹⁹⁰ „Дочек вођа и метрополита”, *Босанска вила* 23–24 (1903), 411–412.

¹⁹¹ *Источник* 8–9 (1905), 234.

Јефтановић је претрпио материјалне жртве,¹⁹² а национални развој био у застоју. Стога је убрзо, на основу Уредбе проведена организација црквено-школских институција, а онда и страначко политичко организовање. Под Јефтановићевим предједањем образован је посебан одбор који је извршио све припреме за прву скупштину Сарајевске црквено-школске општине одржане 14. октобра 1905. године, на којој је једногласно изабран за предсједника Одбора,¹⁹³ што ће обављати у више мандата (Слика 7).

Слика 7. Допис Српско-православне црквено-школске општине у Сарајеву (Бр. 415 од 26. октобра 1908) о избору предсједника Одбора Глигорija Јефтановића, потписаног као предсједник Скупштине¹⁹⁴

¹⁹² Б. Маџар, н. д., 385.

¹⁹³ „Sarajevo”, *Glasonoša* 39 (22. listopada) 1905, 3.

¹⁹⁴ Архив Старе српско-православне цркве.

Од 1905. до 1914. године Јефтановић је био потпредседник Великог управног и просвјетног савјета у Сарајеву,¹⁹⁵ који је, према уводном чл. IX Уредбе, у свим управним и просвјетним пословима био над свим српско-православним епархијама у Босни и Херцеговини. На првој, конститутивној сједници одржаној 1. децембра 1905. године под предсједништвом митрополита Григорија Живковића, изабран је за потпредседника Савјета.¹⁹⁶ Трогодишњи мандат му је додијељен и на изборима 1909. и 1912. године. У овом највишем управном тијелу црквено-школске аутономије имао је значајан утицај и на просвјету¹⁹⁷ као и на грађевинску дјелатност. Већ на првој сједници Савјета закључено је да ће се замолити Земаљска влада да градским општинама са српским становништвом изда наређење о издвајању дијела пореза за издржавање српских школа, као и да изградњу цркава и школа помогне бесплатним пројектима и грађевинским материјалом.¹⁹⁸ Резултат је био значајан број пароксијалних цркава изграђених по типским пројектима Грађевинског одјељења Земаљске владе.¹⁹⁹ У другим случајевима, Савјет је препоручивао пројектанта и финансијски помагао изградњу цркава.²⁰⁰ На сједници одржаној 19. маја 1914. године расправљало се и о градњи богословије, конвикта и палате ЦШО у којој ће бити и просторије Савјета.²⁰¹

¹⁹⁵ Предсједник је увијек митрополит.

¹⁹⁶ „Велики управни и просвјетни савјет”, *Истичник* 4 (1906), 116; Чланови овог Савјета били су сви митрополити као стални чланови, док су из сваке епархије по један презвитер, по четири свјетовна лица и по један учитељ или професор бирани од епархијских управних и просвјетних савјета. Чланство је било почасно звање са мандатом од три године. Савјет се састајао свака три мјесеца у Сарајеву, а председавали су му митрополити наизмјенично, док је потпредседник изабрани свјетовњак (Ј. Ф. Иванишевић, н. д., *Школски вјесник*, 11–12, 1909, 502; *Српска ријеч* 247, 29. децембра 1910, 4); Фонд „Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву (1905–1919)” налази се у Архиву Српске православне цркве у Београду (Радован Пилиповић, „Сто осамдесет година црквене администрације и архивског пословања у Митрополији београдској/Архиепископији београдско–карловачкој (1836–2016)”, *Календар Српске православне иаџиријаршије за иресџију 2016. јодину*, Београд 2015, 128–139; Од јула 1909. Савјет је издавао свој мјесечник *Вјесник*, званично гласило српско-православних црквено-школских власти у БиХ, са сврхом „да служи за обавјештење о раду самоуправних тијела, а нарочито „за штампање корисних и поучних чланака за народ”. Одговорни уредник био је др Димитрије Васић, тадашњи тајник Великог савјета (Ј. Ф. Иванишевић, н. д., *Школски вјесник* 11–12, 1909, 837).

¹⁹⁷ С обзиром на огроман број неписмених (према првом попису 1879. године било је само 3% писмених, тј. оних који су знали писати ћирилицу и латиницу, што је до задњег званичног попис 1910. повећано на само 11,95%), Савјет је, између осталог, покренуо иницијативу да се награђују учитељи који отворе аналфабетске течајеве („Путујући учитељи”, *Учишељ* 1, 1908, 57).

¹⁹⁸ „Велики управни и просвјетни савјет”, *Истичник* 4 (1906), 116.

¹⁹⁹ Типски пројекти за српско-православне цркве урађени су 1894. и 1901. године (АБиХ, ЗВС, Збирка пројеката, кут. 64).

²⁰⁰ П. Н. Ј., „Освећење цркава у Маглају н/Б и у Драгаљевцу”, *Истичник* 19 (1909), 289. „План новоосвећених цркава у Маглају и Драгаљевцу, прављен је од једног и истог архитекта, ако се не варам онога архитекта, кога је Вел. савјет препоручио.” А ријеч је о Милошу Миладиновићу (1876–1934), једном од тада ријетких српских градитеља. Са завршеном Техничком средњом школом основао је у Сарајеву „Предузеће за грађевине и технички биро Милош Миладиновић, конц. градитељ” (НАС, О–ММ–383, кут. 1). Аутор је низа црквених, стамбених и јавних објеката, међу којима и репрезентативне палате СПКД „Просвјета” у Сарајеву, изграђене 1912. године.

²⁰¹ „Сједница великог управног и просвјетног савјета”, *Сарајевски лист* 103 (22. маја 1914), 2; Закључено је да се конвикт изгради што прије, али не из редовне субвенције. Пошто

Као изабрани члан ширег и потпредсједник ужег епархијског Управног и просвјетног савјета,²⁰² Глигорије Јефтановић је својим знањем, ауторитетом, искуством и енергичношћу значајно допринео рјешавању важних питања, међу којима су били изградња и рад школа, те рјешавање материјалног статуса парохија и свештенства.

Јефтановић је, као заслужни вођа и представник Срба, примљен у аудијенцију код цара Фрање Јосипа приликом његове посјете Сарајеву 30. маја 1910. године, када је издао царски патент и за 15. јуни 1910. сазвао Сабор Босне и Херцеговине.²⁰³ Овдје треба напоменути да је на изборима за Сабор,²⁰⁴ проведеним у мају 1910. године, све мандате за православне (31) добила Српска народна организација, основана октобра 1907. године. Била је то највећа странка у Сабору,²⁰⁵ а њени оснивачи и најистакнутији чланови били су Глигорије Јефтановић, Војислав Шола и др Милан Сршкић. У складу са §22. Земаљског устава, по положају потпредсједника Великог управног и просвјетног савјета СПЦ, Јефтановић је био вирилни посланик у Сабору, гдје је биран за члана Буџетског одбора²⁰⁶ и Контролног одбора за извршење буџета.²⁰⁷

С циљем развоја српског политичког живота и снажења националне солидарности и кохезије, са великим политичким утицајем и економском моћи, Јефтановић је био главни оснивач „Српске дионичке штампарије у Сарајеву”, њен главни акционар, предсједник скупштине и предсједник управног одбора.²⁰⁸ Године 1903. *Босанска вила* донијела је „Претходну објаву” да, након што је добијена дозвола Земаљске владе, српски народни прваци Глигорије Јефтановић у Сарајеву, Војислав В. Шола у Мостару, Коста Р. Кујунџић у Ливну и Лазо Јовановић у Доњој Тузли „намјеравају основати ’Српску дионичку штампарију у Сарајеву’, којој ће задаћа бити да предузима разне штампарске, издавачке, новинарске и друге сличне послове, којима се шири народна просвјета и припомаже привредно, имовно и свако напредовање земље и народа.”²⁰⁹ Идуће године купљена је опрема бивше Прве српске штампарије у

на конкурс прва награда није додијељена, расписан је нови. За палату ЦШО усвојен је пројекат бечког архитекте Андрије Прапротника, предрачунска вриједности 700.000 К, с роком завршетка 1915. године („Градња палаче великог управног и просвјетног савјета”, *Сарајевски лист* 117, 12. јуна 1914, 3).

²⁰² „Из сједнице ширег управног савјета у Сарајеву”, *Источник* 11–12 (1905), 391; *Календар Бошњак за 1913. годину*, 153.

²⁰³ „Kralj u Bosni”, *Svjetlost* 23 (5. lipnja 1910), 2; „Боравак Његова Величанства у нашој средини”, *Источник* 10 (1910), 156. Након анексије БиХ (1908), 20. фебруара 1910. године проглашен је Земаљски устав (Штатут) за Босну и Херцеговину, којим је уведен Сабор.

²⁰⁴ Четврто засједање Сабора формално је закључено 9. јула 1914. године, а 15. фебруара наредне године царевом одлуком Сабор је и распуштен.

²⁰⁵ У вријеме Скадарске кризе, 12 посланика ове групе 19. септембра 1913. вратило је своје мандате, па су на накнадним изборима изабрани кандидати Српске народне странке адвоката Данила Димовића, лојалне власти.

²⁰⁶ „Из Сабора”, *Вечерњи сарајевски лист* 147 (18. јуна) 1910, 2.

²⁰⁷ „Из Сабора”, *Вечерњи сарајевски лист* 149 (22. јуна) 1910, 2.

²⁰⁸ „Српска дионичка штампарија у Сарајеву”, *Босанска вила* 13–14 (1904), 266. Главна скупштина за оснивање српске акционарске штампарије је „једногласно изабрала за предсједника г. Глигорија Јефтановића, а за тајника г. Емила Гаврилу. Овлаштен је посебан одбор да ’што прије купи штампарију и покрене’ дневни политички лист ’Српску Ријеч’”.

²⁰⁹ „Претходна објава”, *Босанска вила*, 23–24 (1903), 410. Главница друштва износила је 100.000 круна, раздијељена на 2000 дионица по 50 круна.

Мостару, синова Мијата Радовића. Након што је комплетирана новим машинама и слагачким материјалом, штампарија је 1905. године почела са радом.²¹⁰ У исто вријеме Јефтановић је покренуо и лист за политичка, економска, просвјетна и културна питања српског народа *Српска ријеч*,²¹¹ чији је власник била ова штампарија.²¹²

Како би се у времену када су банке и новчани заводи били у рукама иностраног капитала одговарајућом кредитном политиком омогућило привредно јачање српског становништва, Глигорије Јефтановић покреће оснивање „Српске штедионице у Сарајеву”, чији је био и главни акционар. Позив за упис у чланство објављен је у првом броју *Српске ријечи*.²¹³ Након добијеног владиног одобрења, 6/19. јануара 1905. године одржана је конститутивна Главна скупштина,²¹⁴ на којој је Јефтановић једногласно изабран за предсједника скупштине и предсједника Управног одбора.²¹⁵ Године 1907. Српска штедионица претворена је у Српску народну банку, у којој је Јефтановић такође био предсједник.²¹⁶

Синоним за име Глигорија Јефтановића је хотел „Европа”, несумњиво његова најзначајнија материјална оставштина, трајно присутна у просторној меморији Сарајева. Након великог пожара у августу 1879, у којем је изгорио централни дио града, на основу одлуке Градског заступства од 11. марта 1880. године, 11. маја исте године урађен је Регулациони план реконструкције (Слика 8).²¹⁷

Избор локације у непосредној близини постојећег занатско трговачког центра Ташлихана и Башчаршије на истоку, уз главну градску улицу Фрање Јосипа, недалеко од српско-православне Саборне цркве и као почетак изградње новог пословног центра града ка западу, био је Јефтановићев стратешки

²¹⁰ Ђорђе Пејановић, *Штампариие у Босни и Херцеговини 1529–1951*, „Свјетлост”, Сарајево 1952, 29–30. Штампарија је била већег капацитета и у њој су штампани и лист *Просвјета*, сва издања СПКД „Просвјета”, као и службене публикације српских националних установа. У нередима након атентата 1914. штампарија је демолирана и инвентар углавном уништен. СПКД „Просвјета” је након завршетка рата преузела остатке и 1924. отворила „Штампарију друштва ‘Просвјете’ у Сарајеву”, коју је 1948. откупила сарајевска „Свјетлост” за своју штампарију.

²¹¹ Уредништво листа било је у Ташлихану (Фрање Јосипа 37), недалеко од Јефтановићевог хотела „Европа”. Лист је излазио четири пута седмично.

²¹² „Позив на претплату”, *Српска ријеч* 1 (1/14 јануара 1905), 4. Српска дионичка штампарија потпуно је уништена и просторије управе и уредништва *Српске ријечи* демолиране у антисрпским демонстрацијама након Сарајевског атентата, па лист више није могао излазити („Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву”, *Пијемонћ* 172, 25. јуна 1914, 3; У. „Demoliranje srpskih zavoda”, *Novosti* 174, 30. јуна 1914, 2; „Срби изван закона. Сарајевске демонстрације”, *Пијемонћ* 168, 21. јуна 1914, 2).

²¹³ „У добри час!”, *Српска ријеч* 1 (1/14. јануара 1905), 2.

²¹⁴ Званични оглас, *Српска ријеч* 1 (1/14. јануара 1905), 5. За осниваче у потпису је Глигорије М. Јефтановић.

²¹⁵ „Скупштина за оснивање Српске штедионице у Сарајеву”, *Српска ријеч* 4 (9. јануара 1905), 2–3.

²¹⁶ Удруживањем сарајевске Српске народне банке и Српске банке из Мостара формирана је Српска централна банка за Босну и Херцеговину, која се са Српском кредитном банком из Дервенте и Српском привредном банком удружила у Српску централну привредну банку д. д. Сарајево (1912–1949).

²¹⁷ HAS, ZKP-514.

Слика 8. Регулациони план реконструкције пожаром уништеног Сарајева, израђен маја 1880. године. Означени су: 1) Локација будућег хотела „Европа”, 2) Јефтановићева улица, 3) Ташлихан и 4) Саборна црква.

пословни потез. Тим више што је услиједила и изградња градске жељезнице, са станицом у Ферхадији улици, сјеверно од Саборне цркве. Како до тада у граду није било савремених угоститељских објеката, ова је изградња у јавности праћена са посебном пажњом. Званични *Сарајевски лист* 1881. године усхићено извјештава да је у улици Фрање Јосипа „измилила [...] послије дужег времена (то се зове фундамент!) кућа г. Глише Јефтановића из земље те сад на мермерли темељи расте на очиглед”.²¹⁸ Пратећи динамику изградње, овај лист у септембру извјештава да се зграда хотела, који ће имати 80 соба, већ зида изнад првог спрата.²¹⁹ Септембра наредне године радови су већ били у завршној фази.²²⁰ Простор кафане у приземљу закупио је хотелијер Ласлауер (Eduard Lasslauer) и с њом је хотел свечано отворен 12. децембра 1882. године.²²¹ Убрзо је отворена и гостионица,²²² коју је у закуп узео индустријалац Леви.²²³ Са годину дана раније саграђеном Официрском касином, био је ово први савремени објекат посве у духу средњоевропске

²¹⁸ „Грађевине по Сарајеву”, *Сарајевски лист* 56 (14. јула 1881), 3.

²¹⁹ „Грађевине по Сарајеву”, *Сарајевски лист* 78 (9. септембра 1881), 3.

²²⁰ „Градња по Сарајеву”, *Сарајевски лист* 112 (17. септембра 1882), 3.

²²¹ „Кафе Европа”, *Сарајевски лист* 149 (13. децембра 1882), 3.

²²² „Гостионица у Хотел Европе”, *Сарајевски лист* 153 (22. децембра 1882), 2.

²²³ Heinrich Löwy, бечки индустријалац, који се непосредно иза окупације доселио у Сарајево, гдје је крајем новембра 1881. отворио новоизграђену савремену пивару у улици Конак („Градња пиваре у Сарајеву”, *Сарајевски лист* 71, 24. августа 1881, 2; „Пивара у Сарајеву”, *Сарајевски лист* 107, 16. новембра 1881, 3). Од 14. новембра исте године био је предсједник Јеврејске ашкенаске општине која је тада бројала 76 члана („Из јеврејске општине”, *Сарајевски лист* 107, 16. новембра 1881, 3). Налазимо и податак да је на Светосавској бесједи, одржаној на Сокоцу 1893. године са 5 фор. био највећи приложник („Јавна захвалност”, *Босанско-херцеговачки источник* 4–5, 1893, 197).

неоренесансне архитектуре, која ће постати најчешће примјењиван стилски образац за репрезентативне објекте.

О важности изградње хотела говори и податак да је Градско заступство, на приједлог заступника Мехмед-бега Капетановића, одобрило 100 фор. „за израду дипломе којом би се одало признање Глиши М. Јефтановићу за изградњу Хотела Европа, прве модерне зграде у Сарајеву”.²²⁴ Поред тога, Сарајевска општина донијела је и одлуку да се „у знак признања за овакве заслуге у пољепшању и унапређењу вароши прозове Јефтановићевим именом онај сокачић који крај ове нове големе зграде везује улицу Фрање Јосипа са Ферхадидом [...] То је прошле недјеље спроведено. На улицу се прибила таблица с натписом ’Глише М. Јефтановића улица’”.²²⁵

Опис хотела оставио је археолог Роберт Мангро, који је ту боравио 1894. године: „Улаз је у покрајњој улици и води право кроз зграду до једног отвореног дворишта. У приземљу се налази велика кафана и соба за билијар с погледом на главну улицу, док су ресторани и кухиње на супротној страни од улаза. Љети се унутрашње двориште користи као сала за ручавање и, лиепо уређено као што је било, са великим расцвјетаним егзотичним биљкама, чини врло привлачно мјесто.” За собу у којој је одсјео наводи да је „исто толико удобна колико и елегантно намјештена”.²²⁶

Доградњом сјеверног крила у Јефтановића улици (прој. 1906, арх. Ј. Ванцаш),²²⁷ хотел је 1907. године проширен са десет соба на два спрата, те пространим вишенамјенском двораном и зимском баштом у приземљу (Слика 9).

Слика 9 а, б. Хотел „Европа” (изглед 1907)²²⁸ и Зимска башта²²⁹

²²⁴ „Из Градског вијећа”, *Сарајевски лист* 22 (24. фебруара 1883), 2; Сједница је одржана 12. фебруара 1883.

²²⁵ *Сарајевски лист* 5 (15. јануара 1884), 3. Дотадашњи назив улице био је Мала Ферхадидија.

²²⁶ Omer Hadžiselimović, *Na vratima Istoka*, „Veselin Masleša”, Sarajevo 1989, 223.

²²⁷ Пројекат у архиву Завода за планирање и развоја града Сарајева (несређено).

²²⁸ Рекламни огласи објављивани у *Календару Бошњак* и *Српској ријечи*.

²²⁹ HAS, ZFR.

Ново проширење хотела изведено је 1913. године надоградњом трећег спрата над првобитним корпусом из 1882. године²³⁰ (Слика 10). Том приликом извршена је и комплетна обнова хотела. Након што је у антисрпским демонстрацијама после Сарајевског атентата 1914. хотел демолиран, опет је морао бити обновљен и том приликом је над проширењем из 1907. године дограђен трећи спрат (Слика 11).

Слика 10. Хотел „Европа” након проширења и доградње трећег спрата (1907) над дијелом из 1882. године²³¹

Слика 11. Хотел „Европа” након доградње трећег спрата (1913) над дијелом из 1907. године²³²

²³⁰ HAS, O-MM-383, кут. 4.

²³¹ Исто.

²³² HAS, ZFR.

У антисрпским демонстрацијама након Сарајевског атентата, многобројне мање и веће групе необузданих демонстраната, наоружаних каменицама, тољагама, сјекирама, чекићима и маљевима, у својим рушилачким изливима неразумног бијеса 28. и 29. јуна у већем дијелу града пљачкали су и демолирали српске куће, занатске радње, трговине, угоститељске објекте. У бруталним изливима мржње и бијеса посебно су страдале зграде српских просвјетних, вјерских и културних институција и установа. „Маса од више тисућа народа као да је полудила; што порушено, поразбијано и разбацано на улицу имаде робе од преко 200 српских кућа и дућана [...] порушили су и похарали све што је српскога у Сарајеву.”²³³ Над овим невиђеним погромом сарајевских Срба, зграђавао се сав цивилизовани свијет, о чему свједоче бројни новински извјештаји са улица града, који је одавао тужну слику попут ратне пустоши.²³⁴ Према процјени извјештача *Пијемонџа*, штета је износила око десет милиона круна.²³⁵

Као најбогатији, најистакнутији, најутицајнији и најугледнији Србин у земљи, Глигорије Јефтановић био је централна мета побјешњеле масе. „Због тога је црно-жута сарајевска руља прво на њега навалила приликом погибије Франца Фердинанда и он је за време рата имао много да трпи.”²³⁶ Хотел „Европа” први пут су демолирали на Видовдан увече, а онда у два наврата довршили сутрадан,²³⁷ када су му демолирали и породична кућу, гаражу за возила и штале за коње преко пута куће у тзв. „Јефтановића башти”.²³⁸ Потпуно су уништили два омнибуса за превоз гостију хотела, фијакере, саонице, „али то тако, да на мјесту не има ништа другога, до ли рушевина [...] Чак су хтјели поубијати и коње, али им се овдје одупро киријаш, иначе неки Нијемац, који је уз то викао ’Живила Србија!’”²³⁹ Демонстранти су ту спалили српску заставу.²⁴⁰ Потом су провалили у кућу, уништили покућство и све побацали на улицу.²⁴¹ „Велика множина разног покућства, око шест врста разних кочија, ћилима и још многе преразне ствари застрли су сав овај простор у Ћемалуши [...] Сви су миндерлуци и креветске ствари побацане да се данас у даљини од 100 метара шећеш овом улицом по самој вуни, рекао би да су ту стада ушишана [...] Ћемалуша изгледа од силне масе ствари управо забарикадирана, те је и промет туда посве немогућ и ако је пут широк 30 метара.

²³³ „Velike demonstracije i prieki sud u Sarajevu”, *Naša sloga* 25 (2. jula 1914), 1.

²³⁴ О демонстрацијама опширно у: Јелена Божић, „Демолирање зграда у антисрпским демонстрацијама у Сарајеву након атентата 28. јуна 1914.”, *Гласник удружења архивских радника Републике Српске* 12 (2020), 129–171.

²³⁵ „Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву”, *Пијемонџ* 172 (25. јуна 1914), 3.

²³⁶ „Прослава осамдесетогодишњице”, *Засјав* 33 (18. фебруара 1921), 2.

²³⁷ У осам часова увече Јефтановић је затражио „редарствену заштиту, а у пол 9 отпочело је наваљивање камењем на свратиште, а да то полиција ничим није настојала запријечити. Изгредници су два цијела сата ударали по жељезним вратима не могавши их пробити, а редарство ипак није уредовало, мада се његова постаја налази у удаљености од неколико часака. Јефтановића су из тог здвојног положаја спасили неки одважни пријатељи Хрвати” („Naradaј na Jeftanovića”, *Novosti* 186, 12. srpnja 1914, 2).

²³⁸ HAS, GP 1880, кут. 18, спис 4695. На овом простору данас је Централна банка БиХ (М. Тита 25).

²³⁹ „Ostala pustošenja”, *Novosti* 174 (30. lipnja 1914), 3.

²⁴⁰ „Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву”, *Пијемонџ* 172 (25. јуна 1914), 2.

²⁴¹ „Protusrbske demonstracije u Sarajevu”, *Jutarnji list* 702 (1. srpnja 1914), 4.

Сав овај крај наличи као зграиште после тешког пожара или град после дугог бомбардовања”²⁴² (Слика 12). Дописник мађарског *Аз Ешии*-а приликом посјете Јефтановићевој кући освједочио се „да је извршено ужасно дивљаштво [...] Подерали су му и диплому, којом је добио орден, а орден је један зликовац носио на грудима, док је пљачкао и рушио”.²⁴³ Извјештач загребачких *Novosti* наводи да „највеће згражање побуђује уништење и оскврнуће одијела обитељских упокојеника. Ове Србима тако свете реликвије, растргане су и попљуване. Једној 300 година старој светачкој слици изболи су очи. Драгоцјености, процијењене на више тисућа, нестале су. Изгредници оплијенише рушницу, преобукоше се на лицу мјеста оставивши ондје своје цуње.”²⁴⁴

Процјене штете коју је претрпио Глигорије Јефтановић су различите, а према најнижим штета је износила преко пола милиона круна.²⁴⁵

Јефтановић је убрзо санирао штету и уредио хотел, који су на почетку рата, уз симболичну новчану накнаду, запосјели аустроугарски официри и војници. Нако рата Јефтановић је хотел обновио опет као најмодернији и најопремљенији градски хотел првога реда,²⁴⁶ који је развојем туризма још више добио на значају. Увидјевши пословну прилику у овом новом привредном сектору, 1921. године основао је „Хотелско и индустријско дионичко друштво Г. М. Јефтановић”, са капиталом 1,5 милион динара, подијељеним на 15.000 акција. Ово друштво, касније преименовано у „Г. М. Јефтановић д. д. Сарајево”, водило је и хотел „Европу”,²⁴⁷ од 1940. у власништву Глигоријевог сина Душана, који је већ дуго година хотелом и управљао.²⁴⁸

Досљедан и принципијелан у борби за национална права, био је у немилости власти, која све до проглашења полицијског часа и пријеког суда 29. јуна у 17 часова, није адекватно ангажовала војску, полицију и жандарме да ове наредне сузбију, што оставља мјеста сумњи да су ови систематични напади организовани и управљани од саме власти на челу с генералом Оскаром Поћорекком. По једном накнадном сазнању, између земаљског поглавара БиХ генерала Поћорекка и Григорија Јефтановића „дошло је до неугодног призора. Пригодом жалобне службе божје за покојни приестолонаследнички пар у оvdјешњој србској цркви, довезао се је и Јефтановић са својим синовима пред цркву, али га на вратима стојећи детективи нису пустили унутра [...] а када је генерал Потирек излазио из цркве поздрави га Јефтановић остентативно. Потирек је међутим окренуо леђа и није узвратио поздрава.”²⁴⁹

²⁴² „После сарајевског атентата”, *Засјавна* 136 (23. јуна / 6. јула 1914), 1.

²⁴³ Исто.

²⁴⁴ „Nарadaј na Јеftanoviћа”, *Novosti* 186 (12. srpnja 1914), 2.

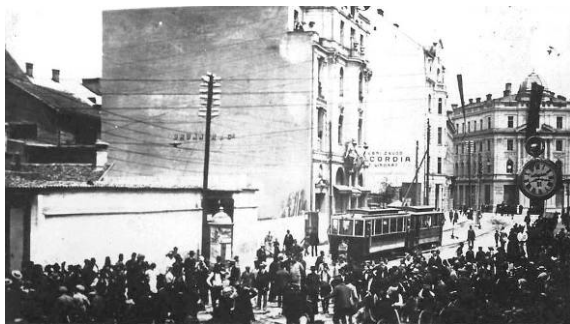
²⁴⁵ *zb.*, „Interview sa Јеftanoviћем”, *Obzor* (Јutarnje izdanje), 181 (3. srpnja 1914), 1; „Страховити дани у Сарајеву”, *Трџовински гласник* 135 (22. јуна 1914), 5; „Шта пише Мађарорсај”, *Трџовински гласник* 133 (20. јуна 1914), 2.

²⁴⁶ „Текућа топла и хладна вода у собама, собе са купатилом, сепаратне бање, апартмани, телефон у собама, лифт, централно гријање, друштвене просторије, велика кафана, ресторација, зимска башча. – Дневни концерат. Аутогаража. – Аутобус за сваки воз. – Аутомобил за све излете у околину.” Туристички проспект *Hôtel de l'Europe Sarajevo*, Jugoslovenska tiskarna, Ljubljana, s. a.

²⁴⁷ Kemal Hrelja, „Pregled друштвено–економских prilika u Sarajevu između dva rata”, *Sarajevo u revoluciji. Revolucionarni radnički pokret 1937–1941*, Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo 1976, 90. Касније „Г. М. Јефтановић д. д. Сарајево”

²⁴⁸ „Изрази захвалности”, *Време*, 27. јануара 1940, 2.

²⁴⁹ „Upadica kod requiema”, *Jutarnji list* 712 (12. srpnja 1914), 3–4.

(a)

(b)

(v)

Слика 12 а, б, в. Демонстранти у Темалуша улици између гаража и куће Глигорија Јефтановића (Слика а). Уништена имовина избачена испред куће (слике б, в).²⁵⁰

²⁵⁰ Фотографије су из дневних листова.

Отворена osveta власти uslijedila je nakon što je u pokušaју da odmah nakon atentata prebегне u Srbiju, te je uhapšen u Višegradu.²⁵¹ U Sarajevu je provedena rasprava protiv њега и сина Душана ради „zлочина сметања јавног мира и сигурности, односно припомоћи у том zлочину”.²⁵² Према оптужници, у Глигоријевим шталама пронађена је осликана лимена плоча са грбом Србије, иницијалима Гаврила Принципа и „насликаним грбовима разних земаља, од којих су неке нераздвојни дијелови аустро-угарске монархије”.²⁵³ Оптужбу је заступао државни одвјетник Свара, а бранилац Јефтановића био је Данило Димовић. Глигорије Јефтановић осуђен је на једну годину, а син Душан на шест мјесеци тешке тамнице и подмирење судских трошкова.²⁵⁴ Уз то је „за првог осуђенога скопчан губитак предсједништва српско-прав. црквено-школске опћине и великог црквеног и управног савјета као и комтурног крста реда Фрање Јосипа, дочим за другог оптуженога губитак академског степена”.²⁵⁵ Уложено жалбу Врховни суд је у децембру 1915. године одбацио и пресуду у цијелости потврдио.²⁵⁶ Одмах је Јефтановићевој улици име промијењено у Кевешова²⁵⁷ које је враћено 1919.²⁵⁸

Свега неколико мјесеци након што је пуштен из затвора поново је уhapшен.²⁵⁹ Наиме, у претресима након окупације Београда, аустроугарске власти у стану адвоката др Емила Гавриле, сумњиченог за посредовање између Србије и политичких вођа у БиХ,²⁶⁰ пронашле су материјал за подизање оптужнице против Глигорија Јефтановића и Војислава Шоле „због злочина велеиздаје”, према § 1116. Казненог закона јер су „од 1899. радили на остварењу циља да Босну и Херцеговину припоје Краљевини Србији”.²⁶¹ Уhapшени су 5. јуна 1917. године и наредног дана започело је саслушање пред истражним судијом. „Јефтановић је био чврст, непопустљив, усправан и поносан не само по држању, него и по целој садржини свога бића”.²⁶² Негирајући све наводе оптужнице, Јефтановић је изјавио да нема разлога ни да се брани,

²⁵¹ „Uapšenja”, *Jutarnji list* 702 (1. srpnja 1914), 4.

²⁵² „Osuda Gligorija Jeftanovića”, *Hrvatska misao* 200 (430) (11. listopada 1915), 2.

²⁵³ Исто. На саслушању атентатора, Гаврило Принцип порицао је „свако познанство с Јефтановићем и Спалајковићем, као и то, да је на њихов трошак студирао” („Rasprava proti sarajevskim atentatorima”, *Novosti* 287, 21. listopada 1914, 9).

²⁵⁴ „Vođa bosanskih Srba pred sudom”, *Jutarnji list* 1280 (16. listopada 1915), 7.

²⁵⁵ „Osuda Gligorija Jeftanovića”, *Hrvatska misao* 200 (430) (11. oktobra 1915), 2.

²⁵⁶ „Osuda u parnici Jeftanović potvrđena”, *Jutarnji list* 1342 (15. prosinca 1915), 5.

²⁵⁷ „Promjena imena ulica u Sarajevu”, *Jutarnji list* 1355 (29. prosinca 1915), 5; Hermann Albin Josef Kövess von Kövessháza (1854–1924), аустројски генерал и угарски барон, септембра 1915. постављен за команданта новоосноване п. и кр. Треће армије, одиграо је одлучујућу улогу у освајању Србије, Црне Горе и Албаније (Egger Rainer, “Kövess von Kövessháza, Hermann Baron”, *Neue Deutsche Biographie*, 12, 1980, 416).

²⁵⁸ Након завршетка Другог свјетског рата улица је добила име Васе Пелагића (А. Вејтић, н. д., 375), што је остало до задњег рата (1992–1995), од када носи име Владислава Скарића.

²⁵⁹ „Хапшење Јефтановића и Шоле”, *Србобран* 406 (20. јула 1917), 4.

²⁶⁰ „Иако нема јасних доказа, Гаврила је изгледа потписао уговор по коме је добијао 12.000 динара у злату за ‘испитивање и уређивање спољашње управе српско-православне цркве и просвјете’ о чему је био дужан да српској влади подноси годишњи извјештај” (Б. Маџар, н. д., 180). У вријеме аутономне борбе био је уредник новосадске *Zasjave* и од Јефтановића сматран главним савјетником српске опозиције у БиХ (Исто, 231).

²⁶¹ Д. Димовић, н. г., 2.

²⁶² Исто.

оптужујући власт да ништа није предузела када су му у антисрпским демонстрацијама након Сарајевског атентата кућу „цијелог бијела дана унутра сву порушили, попљачкали, однијели сав накит; у хотел 'Европи' порушили и разбили стаклета и уништили ми у Темалуши сву шталу са 10–12 коња у присуству полицијских власти и других области”.²⁶³ Након интерпелације Југословенског клуба у Бечу и Српско-хрватске коалиције у пештанском парламенту, због неправилности у истрази, мађарски државни тужилац пристао је да се кривични поступак против Гавриле, Јефтановића и Шоле обустави. Бечки „Рајхспост” извјестио је да је кривична истрага над Јефтановићем и Шолом за велеиздају прекинута 22. септембра исте године.²⁶⁴

Глигорије Јефтановић одиграо је значајну улогу у наредним мјесецима, када се радило на уједињењу Босне и Херцеговине са Србијом у једну самосталну државу Срба, Хрвата и Словенаца. Након што је у Загребу 5. октобра 1918. године основано Народно вијеће СХС, 20. октобра формиран је Главни одбор НВ СХС БиХ за чијег је предсједника изабран Глигорије Јефтановић.²⁶⁵ Основни задатак ове главне институције новостворене власти био је да формирањем котарских и мјесних одбора обезбиједи мир до званичне примопредаје власти од аустроугарског земаљског поглавара, а она је извршена 1. новембра 1918. године. Већ 3. новембра формирана је Народна влада за БиХ на челу са Атанасијом Шолом.²⁶⁶ Глигорије Јефтановић договорио се у најужој сарадњи с војводом Степом Степановићем да се у Босну и Херцеговину упути једна српска дивизија да заштити становништво и имовину приликом повлачења аустроугарске војске. У име тридесет хиљада окупљених грађана, дочекао је војводу Степановића и поздравио прве јединице Друге српске армије и потпуковника Ранковића приликом њиховог уласка у Сарајево, 6. новембра 1918. године у 16 сати.²⁶⁷

Након проглашења прве заједничке државе Јужних Словена 1. децембра 1918. године, у Београду се 1. марта 1919. састало привремено Народно представништво уједињеног Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, са задатком да изврши припреме за Уставотворну скупштину. Јефтановић је као најстарији члан изабран за предсједника тог предсједништва. У свом говору је, између осталог, рекао да је веома срећан што је доживио „нашу потпуну слободу и наше уједињење”.²⁶⁸

Глигорије Јефтановић преминуо је у 87. години живота, у уторак, 15. марта 1927. у шест часова ујутро.²⁶⁹ Као првом предсједнику Народног вијећа у Сарајеву и првом привременом предсједнику Привременог народног представништва Краљевине СХС одата му је почаст на почетку сједнице Народне скупштине, чији је предсједник Марко Трифковић положио вијенац

²⁶³ Исто.

²⁶⁴ „Јефтановић и Шола”, *Правда* 244 (8. октобра 1917), 1.

²⁶⁵ Dr Bogdan Krizman, „Bosna i Hercegovina i jugoslovensko pitanje”, *Prilozi Instituta za izučavanje istorije radničkog pokreta* 4 (1968), 113.

²⁶⁶ „Улазак наше војске у Сарајево”, *Вечерње новосици* 19 (12. новембра 1918), 1.

²⁶⁷ Исто.

²⁶⁸ „Пре десет година”, *Време* 2581 (4. марта 1929), 1.

²⁶⁹ „† Глигорије Јефтановић”, *Правда* 72 (16. марта 1927), 3. „Оставио је за собом две кћери: г-ђу Круну удагу за г. др. Милана Сршкића Министра Правде, г-ђу Драгицу супругу г. др. Спалајковића нашег посланика у Паризу и три сина гг. Душана, Здравка и Манојла.”

на одар Јефтановића с натписом „Председник Нар. Скупштине СХС првом председнику Скупштине СХС”.²⁷⁰ Лист *Време* објавио је вијест да је преминуо Глигорије Јефтановић „један од најугледнијих и најимућнијих Сарајлија, који је ставио на коцку не само све своје имање [...] већ је ризиковао и сам опстанак свој и своје породице. Једна веома крупна фигура у политичком животу српскога народа последњих деценија отишао је брзо за пок. Николом Пашићем са којим је стајао увек у најтешњој вези и заједничком раду, чак и онда када је то за једног Босанца представљало највећу, па и саму опасност за живот”.²⁷¹

Сахрањен је 16. марта у 15 часова у Сарајеву,²⁷² на Српско-православном гробљу Свети Архангели на Кошеву, одакле су посмртни остаци пренесени у породичну гробницу на гробљу Баре (поље П 12, ред 12, бр. 27). На средини полеђине надгробне плоче је текст: *Глигорије М. Јефтановић, вођа народа *7 II 1841 – †13 III 1927*, а испод лијево: *У добру је лако добро бити на муци се познају јунаци*, а десно: *Својим родитељима – син Душан 1940*. (Слика 13).

Слика 13. Породична гробница Глигорија Јефтановића
(фото: Ј. Божић, јул 2020)

²⁷⁰ „† Глигорије Јефтановић”, *Застава* 60 (17. марта 1927), 2.

²⁷¹ „Смрт Глигорија Јефтановића”, *Време* 1882 (16. марта 1927), 5.

²⁷² Исто.

Најбољу оцјену историјског значаја дјела Глигорија Јефтановића дала је *Босанска вила* у чланку поводом његовог 63. рођендана: „Кад прође то доба, кад мину људи, а догађаји постану далека и блиједа успомена – и онда ће још живјети име и дјело његово.”²⁷³

ДУШАН ЈЕФТАНОВИЋ
(1884–1941)

Глигоријев син Душан, посједник, индустријалац и бечки доктор права био је подначелник Сарајева (1930–1934)²⁷⁴ и предсједник Народне радикалне странке у Сарајеву.²⁷⁵ У његовом браку с Миленом рођ. Петриновић (1895–1958) рођени су кћерка Ксенија и синови Предраг и Ненад.²⁷⁶ Породична кућа била им је у улици Темалуша 15.²⁷⁷

Значајан је његов рад као члана, а од 1922. и потпредсједника предсједништва Трговачке и обртничке коморе за Босну и Херцеговину, формиране 1909. године.²⁷⁸ Након што је Министарство трговине и индустрије 3. марта 1923. распустило Комору, постављен је за савјетника комесара Обртног одјела, а од 1925. године је члан Правног и Саобраћајног одјела.²⁷⁹ Од 1927. године је у индустријској секцији,²⁸⁰ а предсједник Трговинско-индустријске коморе за Дринску бановину био је 1934,²⁸¹ 1936,²⁸² и 1937. године.²⁸³ Такође је био и вишегодишњи члан Управног одбора Централне организације за унапређење туризма и саобраћај путника и туриста у Краљевини Југославији „Путник”.²⁸⁴ Као представник Туристичког савеза из Сарајева био је члан управе Заједнице туристичких организација, гдје се залагао за допуну Уредбе о унапређењу туризма и аутобуског саобраћаја, као и за подршку

²⁷³ „Глигорије М. Јефтановић, првак и вођа српског народа”, *Босанска вила* 1 (1904), 1.

²⁷⁴ „Прослава осамдесетогодишњице Томе Масарика”, *Време* 2845 (8. марта 1930), 3; „Г. Албер Тома у Сарајеву”, *Време* 3352 (1. маја 1931), 9; „Пољски парламентарци у Сарајеву”, *Правда* 10367 (15. септембра 1933), 3; „Стогодишњица великодобротворке нашега народа”, *Правда* 10655 (4. јула 1934), 5.

²⁷⁵ „Организовање Радикалне странке у Сарајевском изборном округу”, *Време* 6489 (16. фебруара 1940), 4; „Заказан манифестациони збор Радикалне странке у Сарајеву”, *Време* 6498 (25. фебруара 1940), 5.

²⁷⁶ „Milena Jeftanovic” (Доступно на: <https://www.geni.com/people/Milena-Jeftanovic/6000000028334022597>, приступљено: 23. августа 2020).

²⁷⁷ D. Brodник, *Sarajevoer Adressbuch 1914*, 56.

²⁷⁸ Члан пословодног одбора био је његов отац Глигорије (Божо Мацар, *Привредне коморе у Босни и Херцеговини. Монографија о њиховом оснивању и раду 1909–1945*, Сарајево 2006, 67).

²⁷⁹ *Извештај о привредним приликама и раду Коморе у години 1925*, Трговачка и обртничка комора за Босну и Херцеговину, Сарајево 1926, 7. Од 1932. дјелује под именом Трговачко-индустријска комора.

²⁸⁰ *Извештај о привредним приликама и раду Коморе у години 1927*, Трговачка и обртничка комора за Босну и Херцеговину, Сарајево 1928.

²⁸¹ „Изјаве саучешћа”, *Правда*, 10759 (16. октобра 1934), 9.

²⁸² „Пленарна седница сарајевске Трговачко-индустријске коморе”, *Правда* 11562 (30. децембра 1936), 11.

²⁸³ „На седници Трговинско-индустријске коморе у Сарајеву” *Правда* 11671 (18. априла 1937), 7.

²⁸⁴ „Саобраћај домаћих туриста показао је у нашој земљи прошле године пораст”, *Правда* 10230 (1. маја 1933), 10.

приватној иницијативи за развој туризма.²⁸⁵ Био је члан и секретар сарајевског Ротари клуба.²⁸⁶ Краљевим указом 1930. године одликован је Орденом Југословенске круне IV реда.²⁸⁷

О његовом ангажовању у спортском животу земље знамо да је био члан Почасног одбора „Првог слета смучара Краљевине Југославије”, одржаног у Сарајеву 13–16. фебруара 1937. године у част прославе 15-годишњице опстанка „Југославенског Зимско-спортског Савеза”, одржане под покровитељством предсједника владе и министра иностраних послова др Милана Стојадиновића.²⁸⁸ За заслуге у подршци спорта установљен је „Пехар дра Душана Јефтановића” за јуниоре у смуку.²⁸⁹ Такође налазимо и да је био кум свечаности Соколског друштва у Сарајеву, поводом прославе 1. децембра 1931. године.²⁹⁰

У складу са породичном традицијом остварио се и као добротвор. Сарајевској Саборној цркви даровао је витраж са ликом Св. Саве,²⁹¹ а штићеницима Дома слепих „Витешког Краља Александра Првог Ујединитеља” у Земуну приложио је 100 динара за покој душе оца Глигорија,²⁹² те по 50 динара у своје и у име хотела „Европа”.²⁹³

Ухапшен је у Сарајеву 5. маја 1941. године, одведен у Загреб, гдје је био у истој затворској ћелији с митрополитом Петром Зимоњићем (1920–1941).²⁹⁴ Те године је убијен у усташком логору Јасеновац.²⁹⁵

ЗДРАВКО ЈЕФТАНОВИЋ (1895–1965)²⁹⁶

Здравко Јефтановић, љекар, дао је велики допринос сарајевском спорту као спортиста и један од оснивача спортског друштва „Славија”, а онда и

²⁸⁵ „Седница пленума Заједнице туристичких организација”, *Време* 6725 (14. октобар 1940), 6.

²⁸⁶ Свечаност инаугурације сарајевског Клуба одржана је 21. марта у великој дворани хотела „Европа”, који је и данас мјесто окупљања његових чланова („Једна свечаност у сарајевском Ротари клубу”, *Време* 3318, 22. марта 1931, 6).

²⁸⁷ Наведен је као „поседник из Сарајева” („Одликовања грађана у бановинама”, *Правда* 241, 7. септембра 1930, 4).

²⁸⁸ Плакат Првог слета смучара Краљевине Југославије, HAS, ZP-18. Наведен је као предсједник управног одбора „Путника” у Сарајеву.

²⁸⁹ „На Јахорини одржане успеле смучарске утакмице за првенство у алпској комбинацији”, *Време* 6865 (6. марта 1941), 12.

²⁹⁰ *Време* 3564 (2. децембра 1931), 3.

²⁹¹ Потпис на витражу: „Дарује др. Душан Јефтановић”. Током рата у Босни и Херцеговини (1992–1995) витражи у цркви су уништени. Године 1998. обновљени су у атељеу „Станишић витражи” из Сомбора, гдје су били урађени и оригинали.

²⁹² „Изјаве захвалности”, *Време* 6712 (1. октобра 1940), 9.

²⁹³ „Изјаве захвалности”, *Време* 6472 (27. јануара 1940), 28.

²⁹⁴ Велибор В. Цомић: *Усташки злочини над српским свецићеницима (Сйрагање српских епископа у НДХ)*, Светигора 1995, Пројекат Растко (Доступно на: <https://www.rastko.rs/istorija/dzomic-uzlocini/uzlocini-episkopi.html>, приступљено: 12. септембра 2019).

²⁹⁵ *Arhiv Spomen-područja Jasenovac. Poimенични popis žrtava KL Jasenovac* (Доступно на: <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, приступљено: 12. септембра 2019).

²⁹⁶ База података Новог гробља у Београду (април 2021).

предсједник Спортског клуба „Славија”.²⁹⁷ Био је у групи гимназијалаца и младих спортиста – Феодор Лукач (1892–1973), Стево Јокановић (1892–1978) и Емил Најшул (1893–1959) – који су у Сарајеву 1908. године основали „Ђачки спортски клуб” (ЂСК) за његовање свих грана спорта. Клуб убрзо мијења име у „Средњошколски спортски клуб” (ССК).²⁹⁸ У почетку су примат имали лака атлетика и планинарство, а од 1909. године и фудбал.²⁹⁹ Настојања Јефтановића и његових другова код Земаљске владе да клуб добије јавно-правни статус, остала су без успјеха. Након иступања хрватских чланова у времену нараслих националних подјела и покрета,³⁰⁰ клуб 1913. године мијења име у „Српски спортски клуб” и гради властито игралиште на Ченгић Вили.³⁰¹

У антисрпским демонстрацијама након Сарајевског атентата, игралиште је разорено, имовина уништена, чланови клуба ухапшени и интернирани, а дијелом упућени у војску. Клуб је за вријеме рата дао 15 официра, који су пребјегли у Русију, а потом се као добровољци прикључили српској војсци.³⁰² Након формирања Краљевине СХС клуб наставља рад, од 1921. године под именом Спортски клуб „Славија”.³⁰³ Поред атлетике и фудбала, клуб је развијао и друге, а нарочито зимске спортове. Неколико чланова овог клуба били су успјешни репрезентативци на такмичењима из лаке атлетике двадесетих година у Бечу, Берну и Прагу. Тако Здравко Јефтановић поставља аустријски рекорд у скоку у даљ из мјеста и „постиже вријеме аустријског рекорда у трчању на 200 м. [...] Г.г. др. Лукач и др. Јефтановић постижу, на лакоатлетским утакмицама у Берну, неколико првих и других награда”.³⁰⁴ Као члан репрезентације Југославије судјеловао је и на Славенској олимпијади, одржаној 5. и 6. августа 1922. године у Прагу.³⁰⁵ Године 1925. СК „Славија” гради властити стадион на Маријин-двору, капацитета 3.000 мјеста.³⁰⁶ На прослави тридесете годишњице постојања овог најстаријег, а у међуратном периоду и највећег сарајевског клуба, одржаној у Сарајеву 3–11. септембра 1938. године,

²⁹⁷ Ј. Палавистра, „Двадесет година Спортског Клуба Славија”, *Време* 2645 (4–7. маја 1929), 17.

²⁹⁸ „Основали су га ђаци српски оријентисани и надахнути идејама словенства и југословенства. Другим речима дечаци који су постали национални борци и мученици, а доцније први пионири организованог спорта у слободној држави” (Радомир Павловић, „Сарајевска Славија прославља тридесетогодишњицу опстанка”, *Политика* 10870, 2. септембра 1938, 12).

²⁹⁹ Фудбалски клуб одиграо је прву утакмицу 1910. године у Сплиту. „Сплићани, не знајући за име тајног клуба из Сарајева, афиширали су утакмицу сарајевског Османа (!) против Сплита. То име је остало још неко време” (Ј. Палавистра, *н. г.*).

³⁰⁰ Хрватски спортисти се 1913. године прикључују „Сарајевском аматерском шпорском клубу” (САШК), основаном 1910. године.

³⁰¹ Р. Павловић, *н. г.*

³⁰² „У Одеси члан клуба капетан Свет. Геровац саставља чету, која игра са Русима све до одласка у Добруцу” (Ј. Палавистра, *н. г.*).

³⁰³ Исто.

³⁰⁴ Исто.

³⁰⁵ Branko B., „Slavenska olimpijada u Pragu”, *Dom i svijet*, 17 (1. rujna 1922), 329–330.

³⁰⁶ Стадион се налазио источно од касарне „Краља Александра”, на локацији сјеверно од Техничке средње школе (*Приручни план града Сарајева с ознаком јавних и важнијих груписа установа*, Градско начелство Сарајева, Статистички одсек, 1932). Од 1945. године стадион је носио име „6. април” по дану ослобођења Сарајева, а користили су га и ФК „Железничар”, основан 1921. године, као и новоформирано СД „Торпедо”. Трибина је, након рушења стадиона, пренесена на стадион Грбавица (грађен 1949–1953), гдје је запаљена у рату 1992–1995.

присуствовала је висока делегација Краљевине Југославије предвођена предсједником владе Миланом Стојадиновићем и ресорним министрима. За вријеме Другог свјетског рата овај клуб престао је са радом, а 1945. године је и расформиран.³⁰⁷

Здравко је био ожењен Анкицом рођ. Лукач, сестром Феодора Лукача.³⁰⁸ У том браку рођена је кћерка Татјана. Налазимо и податак да је био лекар с приватном праксом у Београду, гдје је као самац 1933. становао у Његошевој 49, код станодавке Љубице Савић.³⁰⁹ У Београду се 1936. године оженио Љубицом рођ. Викторовић.³¹⁰ Преминуо је у Београду 11. марта 1965. и сахрањен на Новом гробљу у Београду.³¹¹

ЗАКЉУЧАК

Улога угледне и богате сарајевске српске трговачке и велепосједничке породице Јефтановић у историји Сарајева и Босне и Херцеговини од средине XVIII вијека до пред Други свјетски рат била је велика. Неодвојив од политичког дјеловања на афирмацији националног идентитета и значаја за привредни развој, основни предмет истраживања у овом раду је сагледавање њихових у културној меморији и урбаној слици Сарајева трајно присутних баштињених вриједности.

Као чланови и предсједници политичких и националних институција, одбора и савјета, значајно су утицали на организацију и унапређење просвјетних и културних институција, обилно материјално помагали обнову, изградњу и опремање српско-православних цркава, посебно Саборне цркве у Сарајеву, затим српских школа, националних, културних, као и спортских друштава. Сталним унапрјеђењем и проширењем свога пословања, генерацијама су стицали велики капитал, што им је омогућило изградњу значајног броја привредних и стамбено-пословних објеката, међу којима је најмодернији и највећи градски хотела „Европа” Глигорија Јефтановића остао један од најпрепознатљивијих симбола Сарајева. Укупном духовном и материјалном оставштином која представља свједочанство о нашој прошлости, породица Јефтановић нас обавезује на трајно памћење.

³⁰⁷ Почетком Другог свјетског рата све спортске активности су замрзнуте, а само мјесец дана након ослобођења Сарајева (6. април 1945) обновљен је спортски живот. На иницијативу Ратка Дугоњића донесена је одлука да се не обнавља рад клубова који су дјеловали на вјерској и националној основи (Доступно на: <https://www.fsk.ba/index.php/o-savezu/fudbal-u-sarajevu>, приступљено: 22. јуна 2020).

³⁰⁸ „Autobiografija dr Feodora Lukača (1892–1973)”, *Vreme* 1147–1148 (27. decembra 2012), (Доступно на: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1090416>, приступљено: 19. јуна 2020).

³⁰⁹ „Из средског суда. Кад станодавка позајми 120.000 динара свом самцу”, *Правда* 10408 (26. октобра 1933), 4. У чланку се наводи да је у фебруару и јуну 1931. др Јефтановић купио од бечке фирме „Ц. Х. Ф. Милер” рентген апаратуру у вриједности преко 200.000 динара.

³¹⁰ „Г. др. Здравко Јефтановић, лекар, син Јефталије и Глигорија из Сарајева и гђа Љубица, кћи Зорке и Љубомира Викторовића из Шапца, венчани”. Личне вести, *Vreme* 5171, 9. јуна 1936, 2.

³¹¹ База података Новог гробља у Београду (април 2021).

Prof. JELENA BOŽIĆ, PhD
Principal research fellow
PSI Institut for protection and ecology of the Republic of Srpska
Banja Luka, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina
E-mail: jbozic2013@gmail.net

CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGE OF THE JEFTANOVIĆ FAMILY FROM SARAJEVO

SUMMARY: Based on the methodology of the historical sciences, the result of research has shown a great importance of the rich Serbian family of merchants and landowners, the Jeftanović family, in the cultural history of Sarajevo and Bosnia and Herzegovina. Inseparable from their political activity on the affirmation of national identity and their importance for the economic development, researches in this paper considered their presence in the cultural memory and urban image of Sarajevo. As the members and presidents of boards and councils, they promoted the national identity and mobilization, cultural and educational progress of the Serbian population. During the period when religion played an important part in the formation of the modern Serbian nation, they significantly influenced the organization and improvement of national institutions. They financially helped the Serbian Orthodox Church, especially the Cathedral Church in Sarajevo, then Serbian schools and numerous national cultural societies. By constantly expanding their business from the middle of the 18th century until before the World War II, they gained the huge capital, which enabled them to build a large number of buildings, including the Hotel “Europe”, one of the main symbols of Sarajevo. The total spiritual and material heritage of the Jeftanović family is a testimony to our past that obliges us to remember them.

KEYWORDS: family Jeftanović, Sarajevo, Serbs, history, culture, heritage